СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IV св. 9-10

БЕОГРАД 1953

САДРЖАЈ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научна књига

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ
БЕОГРАД 1953

Штампарија и књиговезница Српске академије наука, Космајска бр. 28

НАШ ЈЕЗИК

Књига IV Нова серија Св. 9—10

О САСТАВЉЕНОМ И РАСТАВЉЕНОМ ПИСАЊУ РЕЧИ

У вези са овим писањем ја сам у своме чланку (Напомене о српскохрватском правопису, НЈ н. с. IV 139—148, в. стр. 144—5) додирнуо и неке стране његове у неким специјалним случајевима. Овде ћу се тиме пространије позабавити. Ја то чиним и поводом књиге д-ра Јована Вуковића „Правопис савременог нашег језика I дио“ (Сарајево, 1952), а нарочито поводом опширног одељка у њему под називом Сложене ријечи (Састављено и растављено писање речи), 45—193. Вуковић је узео да принципе који су досада влалали у нашем правопису у том правцу (исп. мој Правопис од 1934 године и Бораниќев од 1947) продискутује и изврши њихову примену на опширном материјалу, често знатно обимнијем него што је у поменутим Правописима. Ја ћу узети у обзир и ново издање мога Правописа од 1950/2 год. које Вуковић није имао у рукама када је писао своју студију.

Иако Вуковић назива своју студију „Сложене ријечи“ и одмах у почетку даје теориско разматрање под називом „О сложеним ријечима уопште“, он, уствари, говори о практичним правилима којих се треба држати при састављеном и растављеном писању речи, а не о сложеним речима уопште, иако у његовој књизи, као што ћемо ниже видети, има каткада и читавих малих студија о појединим сложеним изразима и примени у њима принципа о којима говори.

У своме Правопису од 1934 г. ја сам посветио теориском делу овог питања непуних 10 страна (од 19—28), проф. Бора-

ниħ у поменутом издању од 1947 (под називом Сложенице) свега 9 непуних страна (од 43—51), а Вуковић — 149 страна (не рачунајући речник, 194—221). Истина, велики се број примера и код мене и Боранића налази у речницима који и чине најважнији део Правописа, али ипак теориско разлагање код Вуковића *петнаест пута* је веће (чак и нешто више) него у нашим Правописима. У моме новом издању Правописа, којим се Вуковић, као што је речено, није могао користити, тај је теориски део нешто већи него у ранијем издању; он износи сада непуних 15 страна. Дакле је и од њега Вуковићево разлагање десет пута веће. У речнику мога новога издања знатно је већи број примера неголи у ранијем издању.

Ову расправицу своју ја ћу поделити на три дела: у првом ћу говорити о принципима којих се Вуковић држао, у другом о отступањима Вуковићевим од мога Правописа и о њиховој оправданости, а у трећем: о примени принципа у речима (често дијалекатским) и оним које се не наводе у нашим Правописима и умесности или неумесности онаквог писања какво предлаже Вуковић.

1.

Вуковић износи сасвим тачно да се у групама речи које чине изразе мање или више мења значење, долазећи каткада и до потпуне измене. „Унутрашња промјена у садржају израза, на путу до коначног облика нове ријечи, условљава њене спољашње особине по којима је ми као такву у највише случајева лако распознајемо“ (стр. 46).

Вуковић необично цени ова формална обележја и често се њима служи да би одредио када треба писати речи заједно, занемарујући до извесне мере оне унутрашње промене у значењима саставних делова сложеничког израза које су ипак *најважније*. Због тога долази кашто до разилажења међу нама.

Да ме не би ко рђаво разумео, морам, пре свега, ово рећи. У основицу свога разматрања овог целокупног питања Вуковић узима оне принципе који су у нашем правопису одавно одомаћени (и код Боранића и код мене). Зато се Вуковић у највећем броју примера, нешто око 90%, ако се тако може рећи, а можда и више, слаже са овим што је

раније изношено код мене и код Боранића; али мислим да је поменуто свођење целог разматрања у више случајева на формалне критерије и дало највећи број разлика међу нама. Уосталом и у мом новом издању Правописа има ствари које су мало појачале број тих неслагања (в. ниже).

Као први од споменутих критерија Вуковић износи: да се израз мора осећати као једна акценатска целина, тј. изговарати са *једним* акцентом.

Друго, мора бити устаљен и нераскидљив ред речи, ред делова из којих је састављен израз.

Треће, сви делови морају сачињавати основу једне променљиве речи ако се из сложеног израза добија променљива реч као сложеница (стр. 47).

Ова формална обележја имају знатних примена у материјалу нашег језика, али се не може рећи да овако формулисана она могу увек послужити као мерило (уосталом и Вуковић вели „у највише случајева").

Први принцип, о јединству акцента, проф. Боранић и не бележи међу критеријима, а код мене се о значају акцента није говорило у ранијим издањима, а у новом издању о томе се говори, али са великим ограничењима (којих има код Вуковића само делимично у даљем тексту): „Обично се у реченици или у групи речи које претстављају јединство по значењу развија и заједнички акценат ....." (стр. 25). Одмах се затим додаје: „Али заједнички акценат не може бити сам мерило ....." (ib.) „Потребно је да се развије и јединство значења или извесно јединство службе (функције) у језику, а не да сваки део израза задржава своје засебно значење" (ib.).

Мислим да се данас, када се већ о томе исцрпно говори, може и више рећи. Ја бих рекао, *само* онда када се две или више речи разликују по томе, да ли се у једном случају развија један акценат или је остало више акцената, можемо поуздано тврдити, наравно, поред јединства значења, да је од две или више речи постала једна и да је треба састављено писати: напр. *мно̏го по̑што̄ва̄нӣ* може дати *мно̏гопошто̄ва̄нӣ* или *многопо̑што̄ва̄нӣ* (са варијантом *многопо̀што̄ва̄нӣ*) и у свима случајевима са једним акцентом пише се заједно; али може се изговорити и *мно̏го по̑што̄ва̄нӣ*, и тада нема разлога пи-

1*

сати те речи заједно. Исто тако израз *буди-бог-са-нама (с нама)* изговара се често *будибо́кснама*, против којега се многи буне иако оно несумњиво постоји, и тада се *може* тако и писати; али докле год ко буде изговарао тај израз са акцентом свих појединих делова, треба да га пише одвојено са везицом између речи (исп. ниже). И у првом случају и у другом значење је исто и кад имају заједнички акценат и кад свака реч има свој акценат, а јединство акцента показује само да је дотични израз и морфолошки срастао у целину. Међутим разлика између употребе и неупотребљавања везице долази отуда што је у првом изразу однос прилога *мно̏го* и *по̏што̄ва̄нӣ* — однос прилога и придева па зато и нема везице, у *бу̏ди-бо̑г-с-на̏ма* (у значењу негативног израза „којешта" или сличног) и *бу̏ди Бо̑г с на̏ма!* у чуђењу — имамо два сасвим различна значења.

Међутим има много речи у којима и поред јединства значења и јединства облика имамо два акцента: тако је Вук писао *пр̏вобра̏тучед*, *свр̏зима̀нтија*, *свр̏зибра́да*, *кли̏нчо́рба*, *ри̑мпа̑па* поред *ѝзједи-по̀гача*, које је могао такође написати као једну реч, или *ско̀чи-ђевѐјка*, које је такође могао написати као једну реч као што је написао *пѐцирѐп* (пѐцирѐп) или *па̀мтивијек*. Одавде се види да код свих ових речи акценат не игра знатнију улогу, већ је код њих најглавније — промена у значењу, а затим и у облику (о овоме још исп. ниже у 2 т.). Према томе, јединству акцента или његовој многостручности не треба у овим случајевима давати нарочити значај.

Други је принцип да мора бити устаљен и нераскидљив ред речи, ред делова из којих је састављен израз.

Ако се узме ово као строго правило, открива се могућност произвољног тумачења израза, нарочито онда када се узме као закључак који из овог истиче да свака могућност слободније употребе једне од двеју речи, тиме и показује да се она не може писати заједно (наравно, ако је и разлика у значењу између тих употреба наоко малена), напр. Вуковић пише *на жалост* (в. код њега 155—157), али *састране* (ib. 165), и поред *по страни* итд. (в. ниже). За први израз Вуковић наводи *на моју жалост, на његову жалост, на нашу ве-*

лику жалосш и сл. Међутим у *на жалосш* (тј. нажалост) и тим изразима однос *на* и *жалосш* и значење *жалосш* нису једнаки. *Нажалосш он није дошао* — значи „и поред очекивања“, „противно нашој жељи“, „противно потреби“, и сл. У томе изразу значење *жалосш* у правом смислу до знатне је мере ишчилело, док се у горњим изразима сачувало у потпуности. Вуковић се позива на мене и Боранића: „ код Белића и код Боранића у правописима (Правописима?) стоји *на жалосш*, али се у последње вријеме у београдској стручној литератури редовно пише *нажалосш* и чују гласови и преко стручне штампе да је боље, и једино оправдано тако писати“ (155). Међутим ја сам већ у свом Правопису од 1934 г. рекао да се, истина, пише још *на жалосш*, али да „израз почиње добивати значење једне речи“ (код мене 28), па сам сада, при новом издању, подвргао новој анализи све такве изразе и нашао да их треба писати заједно, дакле, *нàжалōсш* (и *нȁжалōсш*, в. речник и стр. 35 у тексту).

Према томе, иако се може рећи *на йревелику жалосш моју*, *нàжалōсш* значи нешто сасвим друго и зато се пише заједно. Вуковић пише тачно *сасшране* у значењу „споља“, и поред *с његове сшране*, *с лошије сшране*, *са сшране су долазили људи*, *с друге сшране* (165), али *йо сшрани* пише одвојено и пореди га са *држаши се йо сшрани*, *йрећи на сшрану*, док опет *насшрану* пише заједно (у значењу „осим“ или сл.). Међутим и *йосшрани* има често чисто прилошко значење „изван света“, „изван осталих“; чак и *држаши се йо сшрани* има прилошко значење, и зато би у таквим случајевима ваљало писати тај израз заједно. Дакле, спољашње аналогије са кидањем везе између именице и предлога и овде нам не помажу када значење израза показује јасно да смо добили нов смисао.

Најзад, трећи принцип о томе да делови морају сачињавати основу једне промењиве речи вреди, наравно, за мањи број случајева јер је највећи број оваквих сложених израза прилошког или предлошког карактера, дакле — непромењив.

Из овога се види да нам ови критерији не могу много помоћи. Несумњиво је да групе речи овог типа *йредсшављају увек* извесно *јединсшво значења*. Да од њих постане сложеница, потребан је још који други моменат (губљење једне

речи у слободној употреби, мењање облика групе речи, тј. њено уобличавање, а затим, наравно, и развијање оних услова које наводи Вуковић), али над свим елементима суверено господари развитак новог значења према засебној употреби саставних елемената. Чим се оно у довољној мери развије, реч добија нов, сложенички карактер и треба да се пише као једна реч. Још је питање, као што ће се одмах из даљег излагања видети, да ли треба извршити полуспајање речи помоћу везице или — потпуно спајање. И то зависи, на првом месту, од тога да ли речи и у вези чувају своју самосталност значења и акцента, иако ипак заједно значе нешто друго (исп. ниже).

2.

а) *О употреби везице.* Употреба *везице* није још устаљена у потпуности у нашем правопису, па није добила дефинитивне обраде ни код Вуковића иако он о њој много говори. Мислим ипак да се и у том правцу може много штошта друкчије разумети него што је код Вуковића.

Вуковић пише *пау̏н-пѐро* (53), *дѐмир-пе̑нџер* (ib.), *а̀ла̄ј-ба̀рјак* (51) — онако како сам ја писао у ранијим издањима Правописа и како пише Боранић; али у новом издању свога Правописа ја изреком велим: „Сложенице начињене по турским узорима требало би писати заједно кад год први саставни део одређује други: демирпенџер, иванцвет, алајбарјак и сл“.[1]) Познато је да у турском језику кад именице одређују именице имају вредност придева, тако да и овде *ѝва̏нцве̑т* не значи просто *Иван + цвет*, већ овде *иван-* значи „Иванов“ као што *па̀унперо* значи „пауново перо“. Дакле се у овој вези именица претвара у придев те тако добијамо атрибутску употребу. Тако стоји код мене и *а̀ла̄јбарјак*, *дѐмирпе̑нџер* и сл. Сматрам да би тако исто место Вуковићевог *о̀бор-кне̑з*, *ба̏ш-ча̑ршија*, *фи̏кс-идѐја*, *а̀шик-мо̀мак* и сл. требало да стоји *оборкнез*, *башчаршија*, *фиксидеја*, *ашикмомак*, и сл. Тако би ваљало писати, по мом мишљењу, и *генѐра̄л-*

---

[1]) Случајном омашком остало је у речнику *па̀ун-перо* м. *па̀унперо* (акц. Вуков).

пу̏ко̄внӣк (м. Вуковићевог *генерал-пуковник* и сл.), *социјалдемо̀крата*, као што предлаже и Вуковић (67). У свима тим сложеницама прва реч је одредбена према другој и не употребљава се, када је самостална, у истом значењу и облику. Код Вука нема у овом правцу једноликог писања (поред *а̀ла̄ј-ба̀рјак*, *ѝван-цвӣјет*, *ско̀чи-ђево̄јка*, *бу̏гаркаба̀ница* и сл. има и *о̀боркне̂з*, *Пѐцире̂п*, *Ско̀чиву̑к*, *дѐлибаша*, *Дѐлигра̑д*, *а̀ла̑јбег*, итд.) иако би се могло рећи да се поводио, углавном, за акцентом.

Мислим да сасвим тачно вели Вуковић (стр. 53) да је најбоље писати *југоисток*, *сјевероисток*, *сјеверозапад* и сл., али не зато што први део нема акцента него што је он, као што примећује и Вуковић, одредбеног карактера. У Правописима, моме од 1934 г. и Боранићевом, има исти начин писања, али у новом издању мога Правописа допушта се (у речнику) и *југо-исток* свакако за случајеве када везица треба да значи „и" (*југ и исток* и сл.) јер свезица у извесним случајевима то и значи (штета је што на стр. 31 мога Правописа о томе није говорено, већ је дат само пример *североисточни),* али, свакако, знатно је обичније када први део одређује други (дакле, *југоисток* и сл.).

У случајевима као *Нѝкољда̄н*, *Јо̀вањда̄н* и сл. Вуковић допушта само тако (66), а *о Никољу дне*, *од Јовања дне* и сл. примери били би „необични и застарјели, — као такви остају локални изрази народних говора" (ibid.). Тешко би се могли сложити са Вуковићем да би први облик *(Јовањдан и* сл.) био „једини сасвим правилан облик за добар књижевни језик (ако израз не долази да да̂ локалну боју народног говора)", јер су и сви остали облици *(о Никољу дне*, исп. *о Петрову дне* и сл.) потпуно правилни. Истина је да су *понеки* од њих више или мање застарели, а понеки могу показивати и локалну боју; али је задатак правописа да покаже како их и тада треба написати. Књижевниково је да их зна употребити у складу са оним што износи, а граматичарево није да их гони из језика кад они и у добру језику несумњиво постоје.

Вуковић наводи *на̀таште-срца* или *наштѐсрца* и вели да би према „акценатском изговору који овдје треба да од-

лучује" — требало онако писати како он наводи; али ако наведемо да је код Вука и по другим крајевима акценат друкчији и да имамо *на̂шт̑е ср̏ца*, онда се не бисмо могли позвати на тај аргуменат. Ако се и сложимо да у говорима где имамо *нашт̑ѐсрца*, можемо тако и писати, питамо се да ли је *на̀т̑ашт̑е-срца* добро написано. Јер ако је *срца* без акцента, требало би написати *на̀т̑ашт̑есрца*, а не *на̀т̑ашт̑е-срца*. Уосталом ја мислим да би тај израз требало увек заједно писати јер *нат̑ашт̑есрца* или *нашт̑ѐсрца* или *на̂шт̑есрца* увек значе исто што и *на̂шт̑е* или *на̀т̑ашт̑е*.

Вуковић, поводећи се за Правописом Боранићевим, пише засебно *о̏вдје о̏ндје, а̂мо т̑а̂мо, т̑а̂мо а̂мо, п̑о̂што п̑о̂т̑о̄, го̏ре до̏ље, ка̑ко т̑а̑ко̄, ко̀лико т̑олѝко̄, ка̑д т̑а̑д, да̀нас су̑т̑ра* (105—106), али се пита „колико би и овдје било оправдано, с обзиром на губљење од потпуности значења дијелова синтагме у напредном синтагматском односу... писати ове изразе и на други начин — са кратком цртом: *овдје-ондје, амо-т̑амо, како-т̑ако...*" (105). Мислим да је ово последње исправно, али само као једини начин за све ове случајеве јер овако стављени горњи прилози имају увек друго значење неголи сваки за себе (исп. код мене *п̑о̂шт̑о-п̑о̂т̑о̄* и сл. на стр. 35 где се наводе и горњи случајеви и многи други сличне врсте: „Када два напоредна прилога чине један појав, а још се осећају као засебне речи, онда се између њих ставља знак везице, тј. мале почивке (полупаузе): *мало-п̑омало, п̑рост̑о-нап̑рост̑о, кад-т̑ад*"...). Мислим да је *мањевише* (103) требало написати исто тако, тј. *мање-више*, као што је и код мене у Правопису, и као што је тачно код Вуковића *хоћеш-нећеш* (182) или *два-т̑ри* (95), које се може написати и *два́т̑ри̑* када се тако изговара. Мислим да се и *марксизам-лењинизам* мора тако написати (код Вуковића тачно, 55) када се сматра као једно учење. Исто када су два писца једне књиге могу се симболично, оличени у јединству књиге, саставити везицом (Ристић-Кангрга као писци једног речника, Броз-Ивековић и сл., в. код Вуковића стр. 58). Мислим да у номинативу имена као *Хајдук Вељко, Филип̑ Маџарин* и сл. не треба везивати цртицом јер је самим великим писменом показано да је то име, а слагањем у номинативу да оба дела

чине целину; међутим у осталим падежима где тога слагања нема (*Хајдук-Вељку*, *Филип-Маџарине* итд.) треба ставити везицу да би се знало јединство имена, тј. да су везана једном личношћу која их носи (исп. код В. 58, 62). Не може се порећи да међу тим именима има и знатних разлика, напр. између *Старина Новак*, *Краљевић Марко* и *Хајдук Вељко*, јер се у последњем осећа повезаност много више него у прва два (*Хајдук Вељко* има у осталим падежима увек *Хајдук-Вељку* и сл. док може бити и *Краљевића Марка* и *Краљевић-Марка*, али само *Старине Новака* и сл.), али ради једнообразности правописног принципа треба оставити и *Хајдук Вељко* и писати и ту и друге сличне речи са везицом само онда када је то потребно (тј. *Хајдук-Вељку, Краљевић-Марку* и сл.). Мислим да је тачно (стр. 62—3) што говори Вуковић о писању *хаџи* у *Хаџиосмановић*, тј. када је *Хаџи* (= хаџија) спојено са именом и од њега изведено презиме и *Хаџи-Васиљевић* (62—3) када је *хаџи* само привремено обележје. Исто тако је тачна разлика између *Ченгић-ага* (са обележјем друштвеног односа) и *Ибрага* и сл. (без означавања друштвеног односа, 62).

Мислим да је *дòзлабога* (напр. рђав) тачније неголи Вуковићево *дò-зла-бога* јер су овде саставни делови изгубили своју самосталност и по значењу и по облику; међутим у *нà-зло-бр̑з* сматрам да се то још није извршило. Средње писање *нàзло-брз* не одговара стварности јер одваја *нàзло* (исп. дало му се *нàзло*) као засебан појам иако овде и *на зло* и *брз* имају свако за себе своје засебно значење, а све троје састављено — један појам. Ипак би било боље писати ту реч и као целину *(назлобрз)*, као што је Вук чинио, а за њим Броз-Ивековић, него је овако везивати као Вуковић.

Напослетку, Вуковић пише *дâн-дâњӣ* (179) и полемише са Боранићем и са мном (179 нап. испод текста) што смо писали *дандaнас*, а ја и *дандањи;* међутим тек се из новог издања мог Правописа види зашто сам ја тада тако чинио. У њему стоји *дâнданас (дâн-данас)* = *дâн-дàнас*, *дâндањӣ, -ā*, *-ē* = *дâн-дâњӣ*, тако да се јасно виде разлози зашто је раније писано и заједно (јер се полазило од облика са заједничким акцентом); сада када сам се уверио да свака од тих речи

може имати и свој индивидуални акценат и своје индивидуално значење, а заједно značе ипак нешто друго, сматрао сам да их треба у том случају везати везицом, као што, уосталом, ради и Вуковић. Мислим такође да би и изразе који су се досада писали одвојено: *нов новцат*, *сам самцат* и сл. требало повезати везицом јер се њиховим напоредним стављањем, а они се увек стављају напоредо, добија једно ново, појачано значење, дакле *нӧв-нӧвцат*, *пу̏н-пу̏нцат*, *гȏ-гȏлцат* и сл.

На основу свега изнесеног јасно је да се везица употребљава међу речима онда када оне и чувају своје посебно значење и често свој акценат, али заједно ипак значе и целину коју без везице не би значиле, или када би само стављене напоредо, ипак морале нешто друго значити.

1) Везицу не треба стављати када ова два услова нису испуњена и када сама напоредност речи значи јединство имена и презимена (*Хајдук Вељко*, *Краљевић Марко* и сл.).

2) Место везице треба извршити спајање речи када речи само формално чувају своју аутономију, а, уствари, имају заједно друго значење или функцију (напр. *бугар-кабаница*, *југоисток* и сл.).

3) У свима другим случајевима везица значи *јединство* појма и поред *двојства* у значењу или употреби његових саставних делова (*марксизам-лењинизам*, *тамо-амо*, *Краљевић-Марку*, *српско-француски* напр. речник и сл.).

б) *О састављеном писању речи.* Иако овде има знатно више примера него у горњем делу, неслагања су минимална. Узећу их редом. За *укоштац*, *укости* Вуковић, иако сматра да се и тако могу писати, ипак предлаже да се пишу растављено (146). Он овде нема права. Пре свега, он пореди *ухватити се у кости*, *ухватити се у коштац* и *смрскати*, *стегнути кости*, па зато што на основу последњег примера сматра да и у првом може писати *у кости*, пише због тога и *у коштац*; али трећи пример не може бити аналогија за први, јер *кости* у првом примеру има сасвим друго значење неголи у трећем, значећи у првом исто што и у другом, тј. око паса (око појаса, исп. руско *рукопашный бой)*, дакле, прилог. Зато мислим да одвојено писање ту није на месту. Вуковић предлаже (147) да се пише *из почетка* које пореди са *од*

йочейка, до йочейка и сл. изразима; али *из йочейка,* тј. моје *исйоче́йка*, треба поредити са прилогом *сйоче́йка*, који и Вуковић тако пише (166), јер *исйочейка* значи исто што и *сйочейка*, тј. „у прво време“, „изнова“ и сл. Зато их једнако треба и писати. — Вуковић, идући за Боранићем, препоручује *йред вече* (138), али у исто време пише *йодвече, йодноћ, йодјесен, йодзиму, йойсйаросй* (140). Разлику између *йред вече* и *йодвече* налази не само у томе што се може рећи *йред саму вече*, а сасвим би необично било *йод саму вече*, већ и зато што је необичнија веза *йод* и акузатива и што је непрецизнија у смислу одређивања времена; ово последње, и једно и друго, може бити тачно, али кад Вуковић правилно пише *увече, довече* (131), *ујуйру, удан, уноћ, догодине, навече, најесен, найролеће, назиму* (130—134), *нагодину* (ib.), онда зацело нема никаквих оправданих разлога одвајати од њих *йред вече, у йролеће, у јесен, у зиму, у лейо* (132), *у зору* (132), *у мрак* и сл., већ све то треба писати заједно. Из овога се види како је горње мерило несигурно (тј. то што се може рећи *у саму зору* и сл.), јер се може рећи и *до идуће године* и сл. па ипак Вуковић предлаже *догодине* и сл. По своме значењу све су те речи прилози, и то њихово значење побеђује све друге споредне особине (да ли се могу употребити са придевом, да ли имају више или мање прецизне особине итд.) и тражи њихово изједначавање са осталим примерима у којима је састављено писање потпуно правилно.

Не треба губити из вида да увек када се речи из прилошке везе могу употребити и самостално, оне се тада *не узимају* из прилошке везе, већ се наново граде од дотичне самосталне именице и какве друге одредбене речи. То вреди за све овакве случајеве. Напр. *То се десило узору* даје опште временско обележје („кад је свануло“, „кад је свитало“, „усвануће“, „усвитање“), а кад се рече *Прву зору йровео је мирно*, онда се ту узима именица *зора* према засебном и одређеном значењу те именице, са свима њеним потенцијалним моментима. То вреди и за *на̏жало̄сӣ* о чему је напред говорено; зато за нас *на̏йако̄сӣ*, које Вуковић правилно тако пише, али правда његово писање према *на жалосӣ*, што *найакосӣ* нема оне слободе у везивању са другим речима коју има *на жалосӣ*

(исп. код Вуковића и правилно *запакост*, 176), — нема значај који му он придаје. — Слично је овоме код Вуковића правилно *узинат* и неправилно *за инат* м. *заинат*, и поред образложења (стр. 176), јер *радити нешто заинат* и *радити нешто узинат* — ниуколико се не разликују у погледу речи *заинат* и *узинат*. — Истина је да у старијем издању мога Правописа и код Боранића стоји *у ствари*, али Вуковић, истим формалним мерилом као и код горњих израза, одређује да се при том писању остане (172); али сам ја нашао, при новој анализи, већ и пре мога новог издања Правописа, да уствари у значењу „заиста", „у суштини" и сл. треба баш у таквом облику да уђе у правопис. — Вуковић, расправљајући о *палому је на памет*, тачност чега нико не пориче, не помиње прилошко *на̏пāмēт* (auswendig, memoriter) како је Вук писао већ у I-вом издању свог речника), мада иначе *уочи (празника)* и *пасти у очи* — правилно разликује. И у другим сличним случајевима Вуковић тачно разликује прилошку употребу од неприлошке: исп. *усусрет* и *у сусрет* (171), *повољи*, *поневољи* (161), *заневољу* (162), *посрцу*, *подуши*, *побогу*, *посили*, *породу*, *поруке* (162); тако је сасвим исправно: *углас*, *утрк*, *ускок*, *укас*, *угрот* (— се насмијао, све 170), *узриjеч* (177), *безобзира* (177, главом безобзира), *подморање* (167), *потсилу* (167), *сасрећом*, *смуком*, *свољом* (166), *прековоље*, *прекосвијета*, *прекомјере* (160), *насрамоту* (152), *испријеваре*, *напријевару* (148) и сл. Иако се и овде могао код већине ових прилога применити онај формалистички метод, овде је код Вуковића победило здраво језичко осећање.

Од везивања са осталим речима поменућу да Вуковић препоручује само дистрибутивно *по кòјӣ* (92—3), а једино *понѐкӣ*; међутим може бити употребљено *по кòјӣ* са јачим дистрибутивним значењем и *покòјӣ* у значењу *нѐкӣ* или *пòнекӣ*. Истина, код мене у новом Правопису стоји *по кòјӣ* = *покòјӣ* и *пòнекӣ* = *нѐкӣ*, али на страни 32—33 говори се када се једно, а када друго употребљава. — Вуковић одбацује *које о чему* (90), а препоручује само *о којечему*, *за којекакве*. Мислим да је требало поменути и правилно, али нешто застарело, *које о чему*, *које за какве ствари*, макар и са напоменом да је данас већ обичније у оба случаја *о којечему*, *за којекакве*

(исп. код мене 32), и то утолико пре што Вуковић исправно пише *ни од кога, ни за какав, ни од коликог* (91) и нарочито напомиње, што тако исто није било наодмет: у западним говорима наћи ће се — *с ником нисам о томе говорио; за никакво благо не бих ти га дао* (ib.); исп. код Вуковића исправно од *ѝко* и *од иког* и *и од ког* (91) са подједнаким правом. — Вуковић пише искључиво *ма ко* (93) не разликујући га од *мàко* (којеко, исп. код мене 265), које, можда, и нема врло широку примену. — Вуковић има искључиво *сутрàвѐчē* (178), али у исто време: *сутра ујутру, сутра увече* и сл.; исп. код мене *сȕтравечē* и *сȕтра вѐчē* (479). — Вуковић мисли да „нећe бити неправилније да се пише и *а камоли* и сл. него *акамоли* и сл.“; исп. код мене давање преимућства овом другом: *àкамоли (а кȁмоли), анѐкмоли (а нѐкмоли)* Правопис 130—131. Мислим да се тиме јасно обележава и мишљење да се већ у оба случаја развила јединствена супротна свезица иако има још остатака од несливеног адверзативног и прилошког *кȁмоли* или *нѐкмоли* (код В. *нȅкмоли*). — *У каогод* (192) и *каошто* (193) Вуковић пише одвојено *као* и *год* и *као* и *што;* ја сматрам да је *као што* дало један прилог у значењу *како (као што он није могао, тако нисам могао ни ја = како он није ... —);* а *каогод* има значење „исто као”, „као“, „како“ и сл. (исп. *каогод што ти ниси знао, није знао ни он = како ти ... = каошто ти ...*). — Напослетку, још две напомене. Ја сам већ имао прилике да пишем о потреби писања *мада* одговарајући на мишљење да би било правилније остати при ранијем *ма да* (в. Напомене о нашем правопису, op. cit. 144—145). Ја ћу додати да је велика разлика међу напр. *ма да је он дошао* и *мада је он дошао...* У првом случају имамо значење *али да је он дошао...*, а само у другом *иако је он дошао* (тј. макар да је дошао, премда је...). Зато сматрам да код састављеног писања нема двосмислености како да се реченица разуме. Што се пак тиче *тако да* и *такода*, тешко да би се могло наћи довољно разлога против *такода* јер је оно само појачано последично *да*, наравно, уколико се *тако* одвоји од своје реченице и приђе свезици *да* потоње последичне реченице. Исп. *Они су тако љути да се са њима није могло говорити* и *Они су љути тако да се ...* и *Они*

су љути такода се... Нема сумње да је најмање изразито ово последње и да има разлике у значењу према различним начинима писања. Тако исто сам имао прилике већ да говорим о умесности писања *да ли* (Н. J. н. с. l. с.), а не *дали,* како хоће Вуковић (194). Мислим да *аколи,* како га пише Вуковић (190, 194), не може бити никаква аналогија горњем јер сматрам да и *ако ли* има упитну речцу *ли* и да је треба и писати одвојено од *ако* (исп. Правопис 260 и стр. 29).

3.

Овде ћу навести још нешто материјала из Вуковићеве књиге којему се покашто може и понешто замерити, али који је у већини случајева потпуно исправан: — *богами* у значењу „богме“ (179) — *часприје* (178) — *послије ратни* и сл. (73; ја имам *посљѐратнӣ* које тумачим да је постало од *послије рата,* а *послијѐратнӣ* упућујем на *посљѐратнӣ* као оправданије писање; међутим *послије ратни* је сасвим неисправно јер се предлогом *послије* одређује *рат,* и тек се од готове синтагме *послије рата,* као што је горе речено, гради *посљератни,* исто онако као што би се од *пред рат* морао саградити придев не *пред ратни,* већ *предратни;* зашто се при састављеном писању *послије* скраћује, то је засебно питање) — *Шȃр-Планѝна* (51; код мене Ша̏р-Планѝна и код Вука тако, исп. и Елезовића, Речник косовско-метохиског дијалекта, II *Ша̏р Плани̏на* и *Шā̏р-Плани̏на*) — *такōрѐћи,* исп. и *бољерѐћи* (код мене *такорѐћи,* а дужина је ушла из прилога *та̀кō,* исп. и *бо̏љē* код Вука са дужином *е*) – *мешчин, jȃмлӣм, биреко* (181) сасвим су покрајински. — Вуковић предлаже *три̏ста седамдѐсēт - петогòдишњӣ,* само мислим да је требало повезати и *три̏ста, триста-седамдесет-петогодишњи,* тако исто и *хиљаду-пет-стотина-педесет-петогодишњи* (по себи се разуме да се у оваквој вези везицом означује бројна целина).

Још неколико прилога међу којима има и покрајинских: *бестрага* и *бестрва* (далеко, 176) — *завремена, завијека* (137) — *захлада, заноћи, завида, задана, засунца, заросе* (136) — *заноћас, залетос, зајесен* и сл. (117) — *задлаку, запричу* (176) — *зајад* (175) — *зазло* (176) — *попреко, навише, наниже* (183) — *искомуна, избеглука* (174) — *куткамо* (107) — *најуриш, накрчму, најагму* (151) – *напродир* (152) – *насриједу* (153) –

напочек (149) — *наопрезу* (150) — *ддока* (160, код мене *ддока*) — *поистини* (161) — *сјесени, спролећа* (141) — *слеђа, збока* (165), — *зглаве* (167), *сногу* (165) — *спорел, спрема* (183) — *спомоћу* (187) — *свременом* (142) — *смраком, сазором* (ibid.) — *смалијем* (120) — *сумало* (111, исп. *сувише*) — *свуноћ* (179, код мене *свуноћ*) — *свузиму* (180 — да ли је постало прилог, тј. *свузиму* или је *сву зиму;* исп. код Вуковића и *свудрагу — зиму* и сл.) — *убесцење, уширину, увисину* (наравно, у прил. значењу, 173) — *увјетар* (172) — *удлаку* (173) — *уквас, унаруч* (174) — *унедођин, уприклад* (168) — *укомун, убеглук* (174) — *упричек* (168) — *уцрно* (118, уцрно?) — *упричу* (175).

Мислим да можемо бити захвални д-ру Јовану Вуковићу што је узео на себе да аналитички прегледа и продискутује примену основних правила о састављеном и растављеном писању речи на исцрпно сакупљеном материјалу нашега језика. Можемо са задовољством рећи да је од великог броја речи, који иде у стотине и стотине, само у изузетно малом броју речи било разлика у погледима, па и ту су те разлике могле бити често оправдане и самом природом речи која зна за многе преливе и код случајева наоко врло сличних.

Можда би се по гдегде могла пожелети већа сажетост излагања, али је дискусија била потребна да се неупућеним људима покаже да се и тако наоко ништавне ствари као употреба везице или састављеног начина писања заснивају на значајним особинама језика о којима се мора водити рачуна.

За Босну и Херцеговину било је потребно да се појаве Вуковићеве књиге које, нарочито онима који се по школама баве наставом српскохрватског језика, показују како треба разумети многе особине нашег правописа на основу позитивних језичких чињеница.

Боранић и ја смо изнели синтетичка правописна правила и показали њихову примену, пошто смо и сами извршили анализу коју нисмо објављивали. Али сада је то учинио Вуковић.

Ја сам му и лично захвалан што ми је дао прилике да још једном прегледам цео материјал и видим како други о њему мисле. Ја сам се још једном уверио да су позиције на којима смо досада стајали чврсте и потпуно оправдане. Иако циљ рада Вуковићева није био да њих потврђује или одбацује, он је дао ипак у највећем броју примера и своје аргументе који су их још једном потврдили. Такве књиге. и кад не дају нешто сасвим ново, врло су потребне и корисне,

А. Белић

3. АПСТРАКТНЕ ИМЕНИЦЕ С НАСТАВКОМ *-ОСТ*

Веома бројна и продуктивна група апстрактних именица са формантом *-ост* представља вишеструк интерес за семантичко-структуралну проблематику, као што је интересантно и посматрати кретање ових именица, од најстаријих епоха, а нарочито у еволуцији савременога књижевнога језика. Остављајући за доцније да у потпуности обрадим материјал о овом питању, обимнији него за придеве на *-аст*, мислим да се у овом прилогу задржим само на ужој дискусији о семантичком регистру и кретању тежишта семантичког потенцијала код извесног броја карактеристичних примера.

Именице на *-ост*, несумњиво, означавају нешто апстрактно и врло опште, тако да се у извесним речницима третирају углавном као именице са значењем појма нечега, а уз то се каткада истиче и означавање особине; некад, и то ређе, дају се лексичке еквиваленције с глаголском именицом или другом речју. Међутим, при обрађивању речи за речник Српске академије наука често се код оваквих и сличних речи наилази на врло велики број примера са семантички јасним померењим и фигуративним значењима, варијантама и варијететима, која се сва не могу подвести под ограничени број стандардних значења. Један покушај да се омогући лакши поступак било је табелирање значења терминима *особина* и *својство*, поред термина *стање*, прва се имала примењивати за реч која се односи на човека (*благост*, *храброст*, *честитост*), а друга за материје и сл. (*постојаност*, *отпорност*, *растегљивост*). Међутим, овакво успостављање разликовања, пре свега, није семантичке природе, није по суштини, јер у ствари обадве значе квалитет, било код људи, било код ствари. Ова диференцијација прејудицира другостепени или трећестепени однос значења, или неосновани принцип семан-

тичкога грањања не решава суштину проблема. *Течност*, например, не значи ни особину, ни својство, ни стање, то је ознака за *текућину, материју у течном стању; узетост* никако није особина, чак ни стање, већ пре појава, резултат неког ненормалног процеса у организму; *пролазност* није стање, — делимице може значити особину (*пролазност* је карактеристика свих појава у животу), али би ближу ознаку дала реч *манифестација*, тј. изражај особине.

Анализа значења речи овог типа треба управо да покаже сложеност регистра потенцијално датих значења и основне линије кретања семантичког потенцијала, тј. семантичко реализовање. Како и ово, као и свако друго лингвистичко питање, не треба решавати једнострано, ни само структурално, ни само семантички, већ комбиновано, — ја сам пошао од првог мерила, па даљу дискусију водио према битно семантичким појавама.

За огроман број примера *-ост* је карактеристика извесне општости семантичког израђаја апстрактне вредности именице као ознаке претставе (тј. предмета) и појма. Отуда је унета реч *појам* и у дефиницију, мада такав термин не прецизира значење. *Храброст, честитост* и др. имају и појмовну вредност, али и друге вредности у реализовању; међутим *узетост* није онако изразито појам као *срећа, слава.* — Свако означавање је и појам онда када се односи на оно што је апстраховано: *троугао, четвороугао, круг.* Као речничка дефиниција, реч *појам* не обухвата чак ни све тзв. апстрактне именице овог типа: то би пре личило на логичарско и логицистичко одмеравање.

Међутим, полазећи од вредности основног дела који учествује у формацији именица на *-ост*, уочава се рефлектовање тих вредности у значењу саме именице, и то је битна појава значајна и за семантику. — Опозитно се истичу две групе: једна активно-динамичка, друга пасивно-статичка. Именице изведене од придева (*-ав, -ив, -љив* и сл., *аљкавост, видовитост, грабљивост, марљивост, наметљивост, покретљивост, проницљивост, растегљивост, стишљивост, топљивост, благост*) у основи означавају особину, а ако хоћемо можемо рећи и својство. — Супротно овоме, именице изве-

дене од глаголских трпних придева *(узбуђеност, замућеност, застрашеност, ограниченост, увећаност, утученост)* у основи означавају стања. — Ипак, овакав однос компликује се, јер се кроз структурално усмерено значење проплићу психолошко-семантички процеси, — тако да се паралелно испољавају вредности ова два основна типа. Од придева — некадањег глаг. трпног придевског облика изведена именица *ученост* има као главну вредност особину, а не стање; напротив, од обичног придева *слеп* изведена именица има као основну вредност *стање*, дакле *слепило*, мада није потпуно изгубила ни друго значење. Има их, даље, потпуно самосталних, као *свечаност*, која не значи ни једно ни друго, већ „израз свечаног расположења“, често најзгодније казано глаголском именицом *прослављање*, дакле „свечана прослава“.

Читав низ семантичких процеса компликује односе, јер се значења и нијансе њихове на разне начине укрштају, увек у зависности од опште фонолошке вредности реченице. Да би се уочили извесни правци асоцијационих односа, овде ћемо анализирати значења свих карактеристичних речи из једног преведеног дела — Плава обала од Кристиана Гундмундзена. Овај избор је погодан зато што се при превођењу често јављају и нове речи апстрактне вредности, а то открива интензитет семантичког потенцијала; ту не може бити речи о утицају језика с кога се преводи, већ само о потстреку. Овај пак превод је један од нових, близак просечном језичком осећању нашега доба. Други узети примери чине само неопходну допуну, потребну за што потпунију анализу.

Реч *радост* је карактеристична да покаже комплексну семантичку природу: осећање човека који се нечем радује (његова *радост* на послу, 107); затим стање у коме се налази обрадовани човек, или онај који је због нечега радостан; потом израз таквога стања — сад је... избијала у њему весела и паганска *радост* (203); трудио се да умери своју *радост* (106); у целој тој беди остала му је једна *радост* — вечери код Ејалине, дакле оно што изазива радост — *ситне радости* (181); најзад — резултат расположења онога који се радује, динамизирано стање — цело његово тело је обузимала врто-

глава *радост* (115). — *Светлост*, међутим, није ни особина, ни стање, већ у првом реду „оно што светли“ и „осветљење“, лампа, електрично осветлење, светлост као ефекат осветљења (98), упор. *јутарња светлост* (196), *светлост дана* (158), а уз то долазе нијансе фигуративних значења. — *Младост* може значити и особину, а има у једном делу наше језичке области значење „омладина“, па преко тога је и име некадањег часописа за омладину „Младост“; али та реч може значити и стање са изражајем тог стања — „поступци какве срећемо код омладине“, пр. То је код њих само *младост*, у томе нема зла, тј. „знак и израз младости“, али постоји и значење „доба које проживљује у свом развитку млад човек“ (177).

Од придева активистичко-динамичке вредности изведене именице на *-ост* повлаче такву вредност — *брљавост*, *врљавост*, *брљивост*, *варљивост*, и сл.; али оне често семантичким процесима, асоцијационим путевима иду ка значењу стања. Доживљено осећање доводи до стања као резултата доживљаја, — дакле код ових речи често имамо резултативно значење: неосетљивост је особина, али у примеру Био је утонуо у неку врсту мрачне *неосетљивости* имамо значење стања (211). — *Потпуност* је стање онога што је потпуно, целовито, дакле „укупност“, а и „целина“, — например Могао је да окуси највишу срећу душе, ону која се издваја из вољеног бића и лежи у својој сопственој *потпуности*, срећу која је сама по себи вечни живот (205). — *Пожртвованост*, односно *пожртвовност* и *увереност* су резултативна значења глаголских именица *пожртвовање*, *уверење* (186). — А у примеру Визија... му је испуњавала душу својом преобилном *издашношћу* — ова реч значи исто што и архаизам *штедрост*, *обиље*, али у резултантном значењу активнога „радо давати из онога што човек има обилато“.

Именице овога типа изведене од глаголских придева, и карактеристичне по свом резултативном значењу везаном за основно значење глаголске динамике, и саме се ослањају на глаголску а не на придевску вредност. — У примеру *Решеност*, ова неумитна решеност убијала је у њему сваку другу мисао (200) именица *решеност* има

значење стања у коме се *налази* човек који је нешто *одлучио*, а не — *одлучног* човека, мада има и значење особине — „одлучност“. У примеру Већ сутрадан је поново падао у *утученост* (212), ова реч, супротна речи *веселост*, означава и осећање поред значења стања, али означава само осећање у примеру Дани су личили на празник — *утученост* и *туга* наишле су на затворена врата (212). Све ово показује изразиту унутрашњу динамику, у већој мери него код других група овога типа, — оно што се, недовољно прецизно, обично назива „кретање значења“. Већ у примеру — Јесте, уметници... нас је ђаво узјахао, демон *сујете* и *несталности*, — та реч означава принцип онога што није стално одређено, а до тога значења се дошло преко значења особине онога који није сталан. — *Уравнотеженост* духа је и стање, али и особина која проистиче из таквог стања, резултат „равнотеже“, као у примеру Нашао је такав унутрашњи мир, такву *уравнотеженост* духа (207). — *Сигурност* очевидно показује стање, али проткано осећањем које прати такво стање — У његовој души је завладала *сигурност*: циљ према ком је управио свој живот по цену хиљаду борби, тај циљ је сад постигнут (200); или са јаче израженим тежиштем на осећању — Корачао је поред ње, пун *сигурности*, знајући да им ништа не може нашкодити или их одвојити (204).

Међутим *одвратност* показује осећање, расположење, и то не „*онога* који је одвратан“, већ „*према некоме* који је одвратан“, и јавља се као еквиваленат речи *гађење*, управо као резултат гађења. — У примеру Према свима осталима *равнодушност*... (88), имамо код ове речи значење *стања*, које је резултат осећања равнодушности, тј. расположење човека који је равнодушан према нечему; али у примеру — У односу са осталима, навлачио је оклоп поносите *равнодушности* (177) налазимо значење „понашање, држање, изглед човека који је равнодушан, коме је нешто свеједно“. — Не „стање усамљеног човека“, већ сам „факат да је неко усамљен“ имамо у примеру Живео је усред неке сталне *усамљености* и трудио

се да издржи (176). — Именица *затегнутост* (164), као и од придева изведена именица *нежност* (На његовом лицу црте добише детињу *нежност*, 164) обе означавају *израз* изазван динамизираним стањем, тј. преко осећања. — У овој групи речи на *-ост* се примећује и највећа продуктивност, — управо у вези са ширењем регистра семантичког потенцијала. У примерима Људи су с привидним миром посматрали ову битку, али у страховитој *напетости* (199), и Умору се придружила она болна *напетост* (196) — та реч значи *стање*, стање напрегнутих нерава. — *Помиреност* не значи стање човека који се с нечим помирио, ни „мирење“, него крајњи моменат мирења, а који се јавља као стање, и то *субјективно* рефлектовано, као осећање које проистиче из стања у које је човек дошао навикавањем на нешто и резигнацијом. То нам показује пример Утону у меки слој снега, и осети како га обузима *помиреност* са судбином (172—173), дакле типична комплексна семантичка вредност. — У примеру Она *изгубљеност* и стрепња које је прочитао у Гујдиним очима, именица *изгубљеност* значи осећање беспомоћног очајања, кад се човек осети као изгубљен.

Тако у овом тексту реч *храброст* на с. 186 значи „јунаштво“, а на с. 213 значи „јачина духа“, мада иначе може имати вредност осећања и резултат тога: поступак храброг човека и његово дело. — У изразу Она се налази у *опасности*, та реч значи „оно што је опасно“, „опасна ситуација“, тј. оно што у себи садржи, скрива нешто опасно, иако та реч некад може значити и стање (он живи у сталној *опасности*). У примеру Велике промене на његовој *спољашности*, ова именица не означава ни врсту стања, ни неку особину, него резултат семантичког скретања, „спољашњи изглед“. — *Важност* (придавао је томе известну *важност*) нема значење ни појма, ни особине, већ вредност онога што је важно, дакле „значај“. — *Складност* (*складност* њеног тела, 168) има значење еквивалента *склад:* хармоничност, правилан и естетски пријатан однос делова целине, хармонична сразмера. — Фиг. *нагост* (самоћа), значи „нагота“, „голотиња“ фигуративно, дакле „потпуна

усамљеност". — *Незапосленост* у примеру *Незапосленост* је бацила у беду хиљаде људи (156) значи стање као ефекат, чињеницу, а такво исто значење може имати *узнемиреност*, као у примеру У том крају било је доста *узнемирености*, где означава немире и честе сукобе. — *Умешност* има значење „вештина" у реченици Бринка га је с необичном *умешношћу* довела до тог да ради све што она хоће (107), а може изразито означавати и особину. — *Неусиљеност* у понашању (113) је особина човека који се природно, неусиљено понаша, и испољавање таквог понашања као резултат. — *Углађеност* у изражавању (113) је понашање, поступак углађеног човека. — *Стварност* (106) је оно што је стварно. — Дакле, код извесног броја последњих примера преовлађује адјективска оријентација.

Преко осећања које неко проживљује наилази се на семантичку вредност при таквом поступку, и на резултативно значење *искреност* и *отвореност* као у примеру Његово лице неодређених црта било је сам осмех и срдачност (211). — *Опрезност* је напор психичке способности да човек буде, односно остане опрезан (196). — *Извесност* је „оно што се зна као сигурно", а тек секундарно има значење везано за придевску вредност — „осећање човека коме је нешто извесно", док је *неизвесност* и стање, па и осећање човека коме нешто значајно није познато, у вези са таквим стањем. — Реч *привлачност*, у примеру Но мала, травом обрасла хумчица имала је за њега необичну *привлачност*, могла би се превести са „снага која привлачи", јер има тежиште у глаголском динамичком моменту, иако је образована од придева. — Типично конкретизовано значење има и реч *усамљеност* у примеру Човек би могао помислити да је пао на неку угашену звезду и да лута по њој у слепој *усамљености*, — дакле не „сам", него „где ничега нема", па према томе „где се човек осећа усамљен", мада у даљој линији може имати и значење стања, и најчешће значење „самоћа", и нијансу осећања које из овог значења проистиче. — *Доследност* је и поступак и резултат. — Такође су веома интересантне именице на *-ост* изведене од радног глаголског

придева, показујући резултат који одговара глаголској динамици, а преко кога имамо прелаз на значење стања, као у примерима: Ово буђење у стању *промрзлости* било је увод у срећан дан (104); Поново се спријатељио са својом вереницом, о којој се није бринуо за све време *клонулости*.

На тај начин, укрштеним односима, долази се до обрнуте ситуације: оно где је по структури могла бити *завршна* тачка, то постаје *почетна*, а *почетна* постаје *завршна*, као у примеру У Ејалинином гласу било је нечег што му је одједном повратило сву његову *веселост* (213), где је и јасно и интензивно значење „стање у коме се налази весео човек", тј. „расположење" у јачем интензитетном степену, супротно значењу „чамотиња", па се данас осећа да се из таквог значења изводи „осећање које проживљује човек у таквом стању" и „израз таквог стања".

У самим дефиницијама везу речи са прецизирањем стања треба давати не формалистички, већ према конкретној ситуацији. Дакле, за *веселост* — не: стање веселог човека, већ стање у ком се налази човек који се развеселио, односно кад је весео. *Равнодушност* није стање равнодушног човека, већ стање човека који се осећа равнодушним, који је постао равнодушан (према некоме, према нечему), а уз то и став човека коме је свеједно шта се и на који начин се нешто догађа, врши и сл. Значи: са адјективске еквиваленције прелази се на глаголско-адвербијалну еквиваленцију. *Утученост* није стање утученог човека, већ стање у коме се налази потиштен човек, — а при томе се појављује семантичка *комплетивност*, дакле: комплетивни однос, као резултат везе фиг. *бити утучен = бити потиштен*. — Тако је и при формулисању у другим нијансама. *Озбиљност* је и особина и стање: особина коју има озбиљан човек, а стање које је карактеристично за озбиљног човека, одакле је лако разумљив прелаз ка ознаци *ситуације*. *Неусиљеност* (у понашању, 188) није особина онога који је неусиљен, него особина онога који нешто чини неусиљено, онога који без усиљавања нешто чини, и — онога што се чини без усиљавања: *неусиљено понашање*, дакле скретање ка адвербијалној еквиваленцији

израза, уз глаголски активитет; а уз ово може означавати и изражај такве особине као резултат у понашању: начин понашања такав да нема усиљавања. Слично и *неуглађеност* (у понашању, у изражавању) није особина неуглађеног човека, већ особина човека који поступа на неуглађен начин, који се понаша, изражава неуглађено, тј. без углађености, грубо. — *Напетост* није ни стање, ни особина човека који је напет, већ стање а и особина човека напрегнутих нерава, напрегнуте пажње.

Нијанса значења мора се каткад сасвим слободно интерпретирати, али увек са глаголском усмереношћу кад год се ова довољно осећа у радном или трпном придеву при извођењу именица овог типа од таквих облика. Дакле, како се испољава ширење ове категорије, могло би се чути напр. *Како да човек на то мисли без очајности!*, — али уствари значење целе реченице остаје: *Како да човек на то мисли без очајања*, тј. *а да не буде очајан.* Значи: апстрактног типа наставак *-ост*, ширећи се и на друге, мање карактеристичне ситуације у апстрактном смислу — добија нијансу реченицом, дакле општом ситуацијом условљеном изражајем са тежиштем на вредности саме глаголске радње, резултативно изражене глаголском именицом, односно еквивалентном реченицом. Овакву реципрочност потврђује обрнут случај, какав имамо и у тексту одакле примере углавном и анализирамо: очекивало би се да буде употребљена именица на *-ост*, *обесхрабреност*, а имамо реализовање у глаголској именици — Сваки час је прелазио из љутње у *обесхрабрење* (174).

Према свему овоме што нам показује анализа не тако малог броја примера, семантички моменат, стварност значења условљеног реченичком ситуацијом, односи превагу над формалном некадањом вредношћу структуралног елемента *-ост*. Али сам тај факт није језички спонтан, већ је условљен и другим језичким процесима, у првом реду фонетском структуром речи. — Заиста, нормално, *-ост* значи апстрактни моменат, уз регирање основног дела: *раздражен + ост*, казује стање, преко њега осећање, најзад као резултат — изражај осећања тј. *раздражење; раздражљив + ост* казује особину, преко ње осећање, најзад као резултат — стање, тј. *раз-*

дражење. Преко оваквог потенцијално двоструко могућног значења глаголске именице могу се разумети преношења тежишта семантичког потенцијала и конкретно анализирана замењивања. Али те могућности већ уносе слабљење у специфичност самога наставка, а то се појачава ефектом који за собом повлачи управо *раскидање* наставка у слоговном односу, *неочекиван*+ост, а *неочекива*-но-сти, *неочекива*-но-шћу. Ова појава добија појачан степен код многих изведеница придевског основа: *ра*дост, а *ра*-до-сти, *ра*-до-шћу, и још више код оних комбинација где се усталила у јачој мери: *-ност*, а нарочито *-еност*, *-тост* и *-љивост* и сл.: *осећај*-ност, *неизве*-сност, *раздра*-же-ност, *узе*-тост, *раздраж*-љи-вост. Али слоговним еманциповањем карактеристичног *н*, односно *љ* и сл. од самог основног дела, смањује се и семантичка јасност специфичне вредности основе, па и то повећава могућности скретања тежишта значења. Дакле, двоструко се делује на рушење специфичности структуралних вредности и то у овом случају слоговним односима.

Како ови закључци изгледају при обради ових речи за Речник Академије наука, могу нам показати два конкретна примера које ћемо овде анализирати. Обрађујући реч *бáјност*, сарадник г. Коста Дошен ову је реч објаснио просто еквиваленцијом „заносна лепота, чаробност“, управо „*чар*“ — не само оно што садржи изразиту лепоту, него што делује као изражена лепота, што очарава. *Бајност* је „заносна лепота“ — Зар сам могао бити такав да предам ову дивну жену у свој њеној *бајности* суровим рукама ... полициских чиновника (Бранково коло, 1898, 369). *Бајност* као лепоту природе потврђује пример — *Бајност* овог усхитног места мене је очарала (Драг., Гласник српског ученог друштва 43, 342), као и пролећа у стиховима Јована Јовановића Змаја: Али [пролеће] *бајност* брзо своју збаци, | Брзо оду нежни весне знаци (Praванија I, 4). Нијансу с активним моментом, оно што очарава, показују лепо примери: Тена је сјала у потпуном женском блиставилу ... *бајност* младеначких сила [њезиних] повећавао [је] безбрижан живот (Козарац Ј., Izabrane pripovijetke, 197); Радо се

одијевала лијепо ... и знала је увијек одабрати нешто ... што је кројем истицало ... *бајност* њезина стаса (Трешчец Владимир, Novele, 1915, 37). — У примерима које је одабрао г. Јов. Бабић за обраду речи *заузетост* пак налазимо нијансе које дозвољавају утанчану анализу да би се значења диференцирано приказала. *Заузетост* није особина, не може се рећи ни да се јавља као изражај стања, али вредност врло блиску томе значењу треба да нам открију сами примери: Маса људи збуњених послом ... који се, *због заузетости* у раду, не сећају ког празника (Цариградски гласник 1896, 25) показује да и овде та реч уствари има једну нијансу блиску стању, а то је *положај човека* и *факат* да је неко заузет нечим, *чињеница* да неко све време употребљава у неком правцу. Ту израз *због велнке заузетости* управо значи „као много заузет". То потврђује и наредни пример — Списе новијих српских писаца, *због велике заузетости* ... једва стигао да разгледа (Ј. Продановић, Босанска вила, 1900, 82), а инструменталску нијансу исте синтаксичке вредности имамо у примеру Успех Врангелових трупа треба тумачити ... *заузетошћу* црвене војске у борби са Пољацима (А. Јелачић, Нова Европа 1924, 12, 180). Као друго значење треба истаћи вредности „бављење нечим", „запослење", „запосленост", што показује пример — Мазалачка *заузетост* не гледа ... да ли је политура била потребна, и да ли се њоме не замењује каква стара и можда лепша од ње (Дело, 4, 65). — Треће пак значење јавља се као „заузимање", „заинтересованост", у примерима: Морам унапред казати ... да ћу писати без ... сваке пристрасности и *заузетости* с друге стране (И. Руварац, Бранково коло 1897, 534). Најзад у примеру Ту дакле не умемо да оделимо од *заузетости* која долази од тамнога осећања неке може бити личне потребе своје (Кујунџић, 5, 183) — ова реч од значења *запослености* прелази у значење особине — пристрасност. Овакве нијансе значења показују и примери за варијанту *заузетност*. — Управо овде је кључ за разумевање мешања значења „запослен" и „заинтересован", из-

ражено контаминованим обликом: *заузет* „ангажован", „упослен" и *заузетан* „заузимљив", одакле се то пренело и на основну варијанту *заузетост*.

Не може се рећи да је наставак *-ост* изгубио у потпуности своју основну вредност, али је она потиснута комплексним односима условљеним реченичним склопом, као што смо видели у анализи придевског форманта *-аст* (Наш језик, Н. С. IV, св. 2—8). Ово се компликује нарочито скретањима значења глаголско-придевских вредности — *узнемиреност* је особина, поред стања, а *изнемоглост* скреће ка пасивној нијанси, као што видимо и у најновијим текстовима: Поред њихове невероватне *осетљивости* и *опрезности* оне [срне] се толико уплаше, да, сироте, беже кроз шуму управо до *изнемоглости* (приповетка Патрола, Политика, 6 јула 1953, с. 6). Сви ови анализирани процеси, комплексно, омогућују, преко резултативних значења, специфичне нијансе, као еквиваленте значења других именица: *видљивост* „дневна светлост", *будност* „пажња" (ibid.); затим *важност* „оно што је важно", „значај", *реткост* „оно што је ретко", *свечаност* „прослава", *различност* „разлика", *појединост* „детаљ", *личност* „лице", и др. (примери из превода Сага о Форсајтима I од Џона Голсворти-а).

Увек, дакле, уз студију садржаја, у интерпретацији реченице и ширега контекста, једино се може доћи до правилног разумевања вредности реализованих значења именица овога типа, при чему доста комплексни структурални односи могу давати само почетни правац оријентисања.

Мил. Павловић

О ГРАЂЕЊУ И ТРАНСКРИБОВАЊУ ПРИДЕВА ОД ЛАТИНСКИХ ИМЕНИЦА

По нашем плану излагања која имају за циљ да претресу проблем транскрибовања латинских речи с медицинским значењем на реду је проблем транскрибовања латинских придева и њихова грађења од латинских транскрибованих именица[1]. Да је тај проблем за наше лекаре од практичке важности показао нам је и осврт Св. П.-а у „Нашем језику“ (св. 1—2, књ. IV). Св. П. је подвргао критици неке изразе и речи пронађене у једном нашем познатом медицинском часопису, али је при томе открио непознавање потреба медицинске терминологије: њени проблеми су много сложенији него што се томе критичару чине. У сваком случају њихово решавање захтева, поред језичке, и стручну спрему, јер медицински термини нису само језички проблеми, него и медицински, стручни. Семантичка страна је често претежнија од етимолошке. У питању су облици *експериментни*, *бронхни* и *дијагнозни*. Св. П. тврди да су ти изрази погрешни „јер су противни духу нашег језика и дугогодишњој општој употреби“, одн. „правилу које је освештано дугом и општом употребом да стране придеве примамо с готовим наставком“. Изгледа ми да Св. П. није ни за тренутак застао пред овим изразима, питајући се зашто су ови придеви овако саграђени, пре него што их огласи за „новотарије“. Док њему ствар изгледа проста, она, нарочито са семантичког гледишта, није нимало проста. Св. П. тврди да „с потпуним (страним и њему додатим нашим) наставком они одавна гласе: *бронхијални*, *експериментални* и *дијагностички*“ и „да смо те придеве примили готове, а нисмо их

---

[1]) Види мој чланак: „О транскрибовању латинских именица с медицинским значењем“, „Наш језик“, IV, 5—8, стр. 229—237.

правили од именица од којих су изведени". Похвална је тежња Св. П.-а да напоре наших лекаре у стварању медицинске терминологије помогне и да их упути правилним путем, али у овом случају, као што ће се видети, Св. П. није у праву (сем за *бронхни*, иако тај облик не може да гласи, као што ћемо одмах видети, ни *бронхијални*).

Пре него што бисмо се упустили у ближу анализу поменутих придевских облика и транскрибовања придева уопште, желели бисмо да се обазремо на сувише подвучени значај, малтене неприкосновеност „опште и дуге употребе". Ја тај значај не потцењујем, али сматрам да дуга употреба, нарочито кад је била погрешна, не сме ниуколико да буде кочница за правилан развој језика и за исправке у њему. Живот језика, нарочито стручног који има да устопце иде с развитком науке, налаже да дуга, чак и врло дуга употреба (напр. вековима) никако не може и не сме да освештава неподесан или погрешан облик. Никад није доцкан да се погрешно исправи. У прилог таквом схватању најубедљивије говоре напори Међународног друштва анатома које је утврдило, после дуге и свестране студије, да су неки латински анатомски термини, *у употреби већ више векова*, погрешни и да их треба заменити исправним и то је на Међународном конгресу анатома у Оксфорду 1951 год. и усвојено. Међу таквим погрешним облицима налази се баш и придев bronchialis, који исправно треба да гласи bronchalis (јер се гради од речи bronchus[1]), одн. од њене основе bronch — додавањем придевског наставка — alis). Према томе, у конкретном случају, чак и кад бисмо увек градили транскрибоване придевске облике од латинских придева, тај облик данас не би више могао да гласи *бронхијални*, како то мисли Св. П., него *бронхални*. Други латински медицински термини, у употреби већ вековима, претрпели су још дубље исправке (напр. articulus уместо articulatio, lymphaceus уместо lymphaticus, ilicus уместо iliacus, mastoides уместо mastoideus итд.), а неки су чак потпуно избачени из номенклатуре: ни вековна употреба их није могла спасти.

---

1) У латинској медицинској терминологији не постоји именица bronchia.

Ти похвални и храбри напори анатома јасно указују да не смемо упорно остајати при погрешним или неподесним терминима само зато што су они у дугој употреби. Претстоје и исправке многих клиничких, погрешно саграђених латинских термина (нарочито сложеница) и сигурно је да и томе вековна употреба неће бити сметња. А шта тек да речемо за употребу транскрибованих медицинских израза у нас, где се они употребљавају једва неколико деценија?! Погрешно транскрибоване, а има их подоста, морамо без устезања заменити исправним, без обзира на дугу употребу. Толико о значају „дуге употребе“ као фактору стабилизације, непромењивости термина.

Мени није познато правило у транскрибовању на наш језик да стране придеве примамо *готове, с готовим наставком.* Колико ми знање каже, на *непотпуни страни* (латински) додаје се наш наставак: lateralis — *латерални*, frontalis — фронтални итд., пошто смо од латинског придевског наставка избацили крајње — is и додали наш наставак — *ан*, одн. — *ни*. Али у Белићеву Правопису (под 274, стр. 119) стоји за неке грчке речи, да „нема потребе градити од њих према грчким основама придеве.... већ према облицима промене који су се код нас одомаћили“. Зашто сад Св. П. од тога отступа и открива да ни наши језички стручњаци не поступају сагласно? Горње правило, по нашем мишљењу, треба усвојити и за транскрибовање латинских именица у нашем медицинском језику кад се од њих граде придеви. Дакле, *ако је једна латинска именица или латинска транскрипција грчке именице унета у наш језик у правилном транскрибованом или транслитерованом облику, придев треба градити, где год је то могућно, од тог облика, а не од латинског придева:* syphilis = сифилис: *сифилисни* (а не сифилитични, а још мање сифилистични), pancreas = панкреас: *панкреасни* (а не панкреатични), bronchus = бронхус: *бронхусни* (а не бронхијални, ни бронхални, а још мање бронхни), ascites = асцит: *асцитни* (а не асцитични), bronchitis = бронхит: *бронхитни* (а не бронхитични), carotis = каротида: *каротидни* (а не каротични), aorta = аорта: *аортни* (а не аортични), systole = систола: *систолни* (а не систолични), epithelium = епител: *епителни* (а не епителијални), arteria = артерија: *артеријски* (а

не артеријални, ни артеријелни), exanthema = ексантем: *ексантемни* (а не ексантематични), anthrax = антракс: *антраксни* (а не антракозни), anthracosis = антракоза: *антракозни* (а не антракотични), diagnosis = дијагноза: *дијагнозни* (а не дијагностички, придев који се изводи од супстантизованог придева diagnostica, ars), diagnostica (ars) = дијагностика: *дијагностички*, bacterium = бактерија: *бактеријски* (а не бактеријални, ни бактеријелни), genesis = генеза: *генезни* (а не генетички), genetica (ars) = генетика: *генетички*, experimentum = експеримент: *експериментни* и *експериментални* (*експериментни*: оно што се односи непосредно на сам експеримент, напр. експериментна техника или животиња[1]), док се *експериментални* односи на резултате постигнуте експериментом, напр. експериментални дијабет), isthmus = истмус: *истмусни* (а не истмични), tragus = трагус: трагусни (а не трагични, који, у обичном говору, има пренесено значење: тужан), haematopoësis = хематопоеза: хематопоезни (а не хематопоетичан, незгодан облик јер се *поетичан* односи на поезију) итд., итд. Па и поред тога има придева који се још граде од латинског придевског облика, иако изворна именица у нашем језику има свој транскрибовани облик: фемур (femur): *феморални* од femoralis, папила (papilla): папиларни од papillaris, алвеола (alveolus): *алвеоларни* од alveolaris и др. Али нам изгледа да ће и у тим случајевима освојити исправнији и краћи облици: папилни, алвеолни, фемурни и т.сл.

Али када се у нашем медицинском језику латинска именица *не употребљава* као технички термин, ни у транскрибованом, ни у транслитерованом облику, придевски облик изведен од те именице постаје, у неку руку, самосталан. У том случају, изворни именички облик се може занемарити: о њему не морамо водити рачуни. *Зато се у транскрибовању таквих латинских придева можемо служити њиховим скраћеним обликом коме се додаје наш придевски наставак:* letalis = *летални*, (од letum, i: смрт), virilis = *вирилан* (од vir, i: мушкарац), lateralis = *латерални* (од latus, eris: бок), inguinalis = *ингвиналан* (од

[1]) Животиња може бити *експериментна* и *експериментална*. Експериментна служи за оглед, а експериментална је постала из експеримента напр. вештачким партеногенезним путем.

inguen, inis: препона), lumbalis = *лумбалан* (од lumbi, orum: слабине), frontalis = *фронталан* (од frons, ntis: чело), facialis = *фацијалан* (од facies, ei: лице), brachialis = *брахијалан* (од brachium, i: мишица), branchialis = *бранхијалан* (од branchiae, arum: шкрге), sagittalis = *сагиталан* (од sagitta, ae: стрела), visceralis = *висцералан* (од viscus, eris: дроб), adiposus = *адипозан* од adeps, ipis: маст), lacrimalis = *лакрималан* (од lacrima, ae: суза) итд. Истина, многи од ових транскрибованих придевских облика могу се избећи и заменити нашим речима: смртан, мушки, бочни, препонски, слабински, чеони, мишићни, утробни, сузни, итд. У сваком случају сасвим је излишна претпоставка коју чини Св. П. да би неко од „реформатора“ могао рећи *морбан* уместо морбидан, *летан* уместо леталан, *виран* уместо вирилан. Примери евентуалних облика *стеран* и *операн* које Св. П. наводи нису добри, јер облик оперативан на који он указује не долази непосредно од opus, eris, него од operatio, onis, одн. од operativus, придева изведеног од те именице, иако и од opera постоји придевски облик *оперни* (оперни ансамбл), као што и од opus (музичко дело) може да се сагради придев *опусни* (опусни ред). Уосталом, придев од operatio гласи *операциони* (операционо поље, операциона техника и др.), док придев *оперативан* значи, више, активан, у вези с радом. Не знам зашто је Св. П. навео опасност да се изгради и облик *стеран*. Од кога корена би се овакав придев градио? Колико се нама чини корен речи sterilis и sterilitas je steril — и придев може да буде само *стерилан*. Али постоји могућност да се у нас изграде 2 транскрибована придевска облика: *стерилан* = неплодан од sterilis и *стерилитетни*, од именице стерилитет (неплодност), за оно што се односи на то стање: *стерилитетни* знаци у *стерилног* човека.

Али колико је горње поступање при транскрибовању придевских облика у складу с изнесеним поставкама види се на примеру именице facies и транскрибованих придева изведених од ње. Та се именица као *анатомски појам* у нас *не употребљава* и зато се усваја транскрибовани облик придева *фацијалан* (од facialis). Али се та иста именица *употребљава у клиници* где значи израз лица (фацијес) и у том случају и због тога њен придев гласи *фацијесни* (*фацијесни* тип, али *фацијални* живац).

Овакво поступање нас наводи да усвојимо и придеве *физиологиски* (од физиологија) и *патологиски* (од патологија), утолико пре што је придев *физиолошки* (од физиолог) добио и значење нечег што је нормално, као што *патолошки* означује и нешто што је болесно. Према томе, за институте тих дисциплина исправан назив би био *физиологиски институт*, *патологиски институт* (или бар институт за физиологију, институт за патологију), а никако физиолошки, одн. патолошки институт. Исто тако, исправан придев од *атрофија* био би *атрофиски* (оно што припада процесу атрофије: атрофиски процес, атрофиски тип): док би *атрофичан* означавао стање изазвано атрофијом. Морамо бити задовољни што нам наш језик омогућава да градимо од страних речи две, семантички различне врсте придева: *практички* и *практичан (практичке* вежбе могу бити *практичне* и *непрактичне)*, *пластички* и *пластичан (пластични* резултати *пластичке* хирургије), *реуматична* и *реуматичан* (*реуматичке* појаве у *реуматичног* болесника), *микроскопски* и *микроскопан* (*микроскопски* преглед открива у органима *микроскопне* промене) итд. Нешто што припада неком својству не може да се означује истим придевом којим се указује на обиље тих својстава: зато је неправилно казати *кавернозно* дисање него *кавернско*, док неко ткиво, с мноштвом шупљика може бити *кавернозно* ткиво. Из истих разлога не треба говорити *интравенозно* убризгавање већ *интравенско*. Ако придев *туберкулозан* означава својство неког или нечег што има карактере болести чија је анатомска суштина појава туберкула, чворића (*туберкулозан* болесник), онда бацил који изазива то обољење не може бити *туберкулозан* него *туберкулни* или бар *бацил туберкулозе*.

У последње време показало се да се у медицинској терминологији неправилно употребљава придевски облик с наставком — ideus, кад се хоће да означи сличност. Утврђено је, међутим, да придеви на — ideus означавају припадање нечему, а да придеве који треба да означе сличност треба градити наставком — ides (грч. — ειδής од τὸ εἶδος, облик). Према томе, за мишић који има делтоидни облик казаће се исправно musculus deltoides, делтоидни мишић, а не, као досада, m. deltoideus. За сисасту израстао слепоочне

кости казаће се mastoides, мастоидна израстао, а не, као досада, processus mastoideus, затим coracoides за оно што личи на гавранов кљун. Али то не значи да се облик на - ideus коначно избацује из употребе. Он остаје, али га треба употребљавати семантички исправно: напр. foramen mastoideum, отвор који припада израсли која има сисаст облик. Јасно је, дакле, да нас у транскрибовању таквих придева семантички разлози нагоне да градимо 2 врсте придевских облика: *мастоидни* и *мастоидеусни*, *сфеноидни* и *сфеноидеусни*, *коракоидни* и *коракоидеусни* итд., јер сваки од њих има своје значење.

Посебан случај претставља придевски облик за оно што се односи на лимфу. Досадашњи анатомски термин lymphaticus, од кога је сграђен наш транскрибовани придевски облик *лимфатичан*, проглашен је за неправилан и замењен је исправним обликом lymphaceus и од њега би сад требало изградити придев. Полазећи од именице *лимфа* придев може да буде *лимфан* одн. *лимфски*, а *лимфатичан*, и поред дуге употребе, мора се одбацити. Умесно је да се горњим термином веже и придевски облик *лимфоидни* који треба да се употребљава само за означавање сличности с лимфом. Према томе, неисправно је казати *лимфоидна леуцемија*, него *лимфоцитна леуцемија* (као и *миелоцитна леуцемија* уместо *миелоидна леуцемија*).

Латински придеви на - anus и - inus у транскрибованом облику губе - us и гласе: *хуман* од humanus, *бовин* од bovinus. Придеви на - atus ретко се транскрибују (изузетак *облигатан* за obligatus), већ се обично само преводе: *издужен* за oblongatus, *прстаст* за digitatus, *зупчаст* за dentatus итд.

Из досада излаганог види се да најтеже проблеме претставља транскрибовање латинских придева изведених од именица. Придеви изведени од глагола не претстављају тешкоће у транскрибовању. Они с наставком - bilis и - ilis транскрибују се од основе додатком нашег наставка -ан: *мобилан* за mobilis, они на -idus наставком -ан : фригидан за frigidus (други придеви изведени од глагола наставком -idus обично се не транскрибују него се преводе: madidus = влажан, calidus = врео итд.; исто тако, и придеви на - ax и - ulus : fugax = краткотрајан, pendulus = овесни итд. Од прилога времена садашњег

(на -ens, entis и -ans, antis) граде се у нас транскрибовани придевски облици од основе додатком -ан : ascendens = асцендентан, recurrens = рекурентан, perforans = перфорантан, alternans = алтернантан итд. (уколико се не преводе: усходни, повратни, пробојни, наизменични). — Придеви изведени од прилога завршецима -tinus, -ernus, и -urnus с временским значењем (matutinus, diurnus) не транскрибују се него се преводе. Исто тако и они на -icus с локативним значењем (anticus, posticus).

Dr. А. Ђ. Костић

ОКО НАЗИВА НАШЕГ ЈЕЗИКА

У последњој свесци НЈ (стр. 149—170) било је речи о разликама у правопису код Хрвата и Срба. Тамо је изнето мишљење да би, поред осталог, и с обзиром на малобројност тих разлика и на њихов карактер, требало што пре израдити јединствен правопис, којим би се служили сви они што пишу српскохрватским књижевним језиком. Тако се, разумљиво је, не може мислити и о разликама у језику, управо у речнику, и стилу српских и хрватских писаца, јер ове разлике не прелазе оквире онога што је и у појединих других народа обично код писаца који својим животом и радом припадају различним културним центрима са истим језиком. Ово се, међутим, не би могло рећи и за терминологију појединих области науке и технике. Уједначена терминологија несумњиво би била значајна олакшица за ученике и студенте, као и за све стручњаке, зато што се они не служе стручном литературом која се објављује само у једном, него у више културних центара земље, који често за исте појмове имају различите термине. Али и питање процеса уједначавања терминологије и питање организованог посла око тога уједначавања нису тако једноставни, и ја о томе проблему овде не мислим говорити, него сам, како се и из наслова види, хтео нешто да кажем о називу нашег језика. Било би, управо, тачније рећи о називима, јер се наш језик зове: и само *српски*, и само *хрватски*, и *српскохрватски*, и *српско-хрватски* и *хрватски или српски*. Све ове називе срећемо у свакодневној употреби, у дневној штампи, у стручној литератури и у насловима уџбеника и приручних књига о нашем језику. А ни као званичан термин још није устаљен један назив.

Поставља се, прво, питање да ли би било потребно постојање толиког броја термина за означавање једног појма и

када би сви они лингвистички подједнако били оправдани. Ја ни на то питање овде не одговарам, него само износим своје мишљење о томе да ли су сви ови називи с лингвистичког гледишта у једнакој мери оправдани.

Заједнички језик Хрвата и Срба (и Црногораца) код Срба се најчешће зове *српски*, а код Хрвата *хрватски*. И ови прости називи, мада очевидно непотпуни, као скраћени још и могу задовољити. Ипак су они због своје непотпуности, зато што обухватају само по један део појма, све ређи у употреби, а остала се три назива за означавање појма нашег језика, схваћеног као заједничког језика Хрвата и Срба, употребљавају напоредо, можда један чешће од других и обично један у једној средини а други у другој, али је тачно да су сва три у живој употреби, и многи се питају који је од тих назива бољи, па ћу се ја — иако сам о њему рекао своје мишљење у одговору на анкету Летописа Матице српске — и овде баш на томе, и то нешто опширније, задржати. А можда ћу покоју своју формулацију и покоји доказ и у целини поновити.

Назив *хрватски или српски* (с једнако оправданости се каткад, али знатно ређе, говори и *српски или хрватски)* узео је Хрватски сабор као званични термин за језик Троједне краљевине године 1867. Овај назив усвојили су тада и оснивачи Југославенске академије знаности и умјетности у Загребу. Први секретар ове Академије, један од најзаслужнијих људи за проучавање нашег језика, Ђура Даничић, управо отада наш језик зове овим именом. У насловима његових дела о језику из времена после ове године налазимо термин *српски* или *хрватски* (ако су штампана у српској средини), односно *хрватски* или *српски* (уколико су објављивана у Хрватској).

Велики речник Југославенске академије, који је Даничић почео обрађивати, зове се Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Тако исто и познати речник Броза и Ивековића, а тако и велика граматика Тома Маретића, Правопис Д. Боранића и низ средњешколских уџбеника, нарочито оних што су објављивани у Хрватској између два светска рата. А и уџбеници издавани после ослобођења у Загребу називају се уџбеници хрватског или српског језика. И можемо рећи да је код

Хрвата скоро искључиво овај термин у употреби. Она два друга сложена термина: *српско-хрватски* и *српскохрватски* су знатно чешћи код Срба, а њих, из разумљивих разлога, много чешће од оног првог употребљавају и странци.

Год. 1866/67 своју граматику нашег језика писану на талијанском П. Будмани је назвао Grammatica della lingua serbo-croata. И у насловима још неких дела о нашем језику налазимо термин *српско-хрватски* језик (једнако би био тачан и термин *хрватско-српски)*. Између осталих у делу А. Лескина: Grammatik der serbo-kroatischen Sprache 1914 и у књизи А. Мејеа и А. Вајана Grammaire de la langue serbo-croate — да друге не набрајамо. Али и поред тога што су и Лескин и Меје и Вајан врло познати научници и што су били (односно јесу) изврсни зналци, између осталих и нашег језика, — они у проблем наших сложеница, изгледа, нису били свестрано ушли, или нам се бар, по овоме термину судећи, овакав закључак намеће. Свесни тога да пишу граматику колико језика Срба толико и језика Хрвата, тј. језика којим се служе и Срби и Хрвати, они су сматрали да узимају термин који то означава. И кад ништа друго њим не би требало означити, он би то несумњиво казивао. Зато што се то, ваљда, има на уму, и код нас се често овај термин пише с цртицом између једног и другог дела ове сложене речи. Пред Први светски рат, у времену кад је идеја о јединству Срба и Хрвата све више сазревала, — идеолози овога јединства, међу њима и понеки језички стручњаци — употребљавају термин *српско-хрватски* (језик). С њим се срећемо код М. Решетара (в. словеначки часопис Veda за 1913 г.), Фр. Илешића (Српски књ. гласник 1914, књ. XXXII, стр. 115) и других. Али ниједна граматика нашег језика, не бар познатија, правопис или речник у касније време, уколико су их састављали домаћи писци, не зове се граматиком (правописом или речником) српско-хрватског или хрватско-српског језика. То се свакако може објаснити осећањем значења сложеница. Јер полусложенице, тј. сложене речи састављене из два напоредна дела између којих се пише цртица, означавају, додуше, један заједнички појам, али такав појам у коме су посебни делови тачно разграничени и још увек се осећају и као посебне

целине. *Хрватско-мађарска* нагодба је, напр., нагодба између Хрвата с једне и Маџара с друге стране, нагодба са условима хрватским и условима мађарским, и зато овај израз није права сложеница већ полусложеница, коју, баш зато, и пишемо с цртицом између посебних делова; *српско-хрватски* односи су били односи између Срба и Хрвата у којима се знао став српски и став хрватски; *црвено-бела* застава је једна (чешка) застава, али са тачно одређеним црвеним и тачно одређеним белим пољем, која се лако уочавају као посебни делови. *Моравско-вардарска* долина је долина која се, правцем север југ, пружа кроз Србију и Македонију од ушћа Мораве у Дунав до ушћа Вардара у Егејско Море, али се тачно зна докле иде долина Мораве, а одакле почиње долина Вардара (њихова је граница на развођу и међу ових двеју река).

Сложеница *српскохрватски* (односно *хрватскосрпски*), као одредница појма нашег језика, сасвим је друге врсте. И у њој имамо два напоредна дела од којих сваки као засебна реч означава нешто посебно, али ова сложеница означава један јединствен појам са неразграничивим деловима. Иако се у српскохрватском књижевном језику може наћи понека реч (њих има већи број), или по која стилска особина која је више хрватска него српска, или чак и искључиво хрватска а не српска, и обрнуто, — ипак се не може никако рећи да је у томе језику ово српски а оно хрватски део; границу између онога што је српско и онога што је хрватско у нашем језику није могуће повући (исп. објашњење Ј. Вуковића у књизи Правопис савременог нашег језика, I део, Сарајево 1952, стр. 81); те границе никако и нема, јер је ово језик који је хрватски колико и српски, а српски колико и хрватски, управо хрватски који је и српски, односно српски који је и хрватски. Ову реч друкчије не могу схватити, нити је писати са цртицом између саставних делова они што им је познат принцип грађења сложеница у нашем језику. Међу правим сложеницама је, дакако, налазимо и у Правопису А. Белића као и у Правопису Д. Боранића (в. у њиховим последњим издањима на стр. 31/32 — код првог, и на стр. 47 — код другог).

Доста дуга употреба (од близу 100 година) термина *хрватски или српски*, скоро искључива његова употреба код

једног нашег народа, код Хрвата — наравно уколико они свој матерњи језик не зову хрватским, чињеница што су га употребљавали врло познати филолози и граматичари, почев од Ђ. Даничића преко Т. Маретића и И. Броза до најновијих, као и то што су му исправност признавали и они који га сами не употребљавају (в. Наш језик VII, 1940, стр. 269/70), — свакако даје извесно преимућство овом термину. Лингвистички му се, међутим, могу чинити оправдани приговори. Поред тога што одредница *хрватски или српски* (односно *српски или хрватски*) уз именицу *језик* може казивати да је то један исти језик, што несумњиво и каже кад се употреби, рецимо, у наслову неке граматике или било какве књиге или расправе о језику — у другим везама он то не казује; и по овоме називу се у таквим везама никако не може закључити да је у питању један исти језик, већ би се, напротив, из њега морало закључити да су хрватски и српски два међусобно различна језика; термин *хрватски или српски* (одн. *српски или хрватски*) има, дакле, два супротна значења: једно у коме је *хрватски = српски*, а друго значење у коме *хрватски* није исто што и *српски*, већ нешто друго. Ова двојност значења је у дисјунктивности самога израза; дисјунктивна свезица *или* не везује речи и реченице, као изразе појмова и мисли, које се могу везати знаком једнакости, већ оне што су једнаке само ако се с једне стране гледају, а у суштини су различите — оне које су само за дату прилику истоветне, а иначе су друкчије. Лако је схватити да иако се у стиховима (народне песме) каже: Ил' ћеш дати коња на размену *ил'* ћемо га на силу отети — „отимање на силу" никако није што и „давање на размену" (значи од добре воље), него је суштински друго супротно првоме. У наведеним стиховима овде се износи да је ово двоје једно другоме једнако за оне који хоће да по сваку цену дођу до коња; за њих је, по њиховим речима, сасвим свеједно, потпуно једнако, којим од ова два пута ће остварити тај свој циљ. Тако и анализом реченице: Јуче сам видео тебе *или* твог брата — долазимо до закључка да је за говорно лице, према ономе како је оно „јуче" видело, тебе = твог брата, иако је свакако јасно да су „твој брат" и „ти" два различна лица.

Да ли ће се схватити да је у термину *хрватски или српски (језик)* — хрватски=српски, или да хрватски није исто што и српски, већ да су то два језика, зависи од тога на какву се истоветност мисли. У наслову граматике, на пример, како смо већ рекли, термин *српски или хрватски* (језик) говори да је то један језик, јер граматика даје систем једног језика, а то је у овом случају српски или хрватски, — двојство је, дакле, само у називу, а суштина је иста. Међутим, кад би се рекло: XZ (страни писац) са нашим издавачким предузећем N направио је уговор да се његово дело изда на српском или хрватском језику — за оне који не знају да је то исти језик, ово би значило: дотични писац је направио уговор да се његово дело изда или на језику српском или на језику хрватском — на једном, дакле, од два различна језика; испоредимо са овим: XZ је направио уговор да се његово дело изда на српскохрватском или словеначком језику (овде нико неће помислити да је у питању издавање дела само на једном језику, него на једном од два различна језика). Стога се, управо, при склапању уговора (споразума, конвенција и сл.) са страним државама у њих никада наш језик не зове *хрватски или српски* (одн. *српски или хрватски*). Никада се, наравно, неће рећи: Утврђено је да се текст споразума објави на два језика, на језику народа с чијом земљом се споразум прави и на *српском или хрватском,* — јер би то значило да дотични текст поред једног страног језика треба да буде објављен и на једном од језика наших народа, на језику српском или на језику хрватском. А пошто то нису два него један језик, сасвим исправно се за њега у свима оваквим случајевима употребљава термин *српскохрватски* (могло би се с подједнако права рећи и *хрватскосрпски*), па се редовно каже, рецимо: Текст споразума је објављен на два језика, на енглеском (за случај да је реч о неком споразуму с Енглеском) и српскохрватском. А било је језичких стручњака који су од назива *хрватски или српски* (односно *српски или хрватски*) баш због овога зазирали и у насловима дела о нашем језику. Тако је М. Решетар своју граматику издату на немачком језику у Загребу 1922, где је онда већ био уопштен термин *хрватски*

или срӣски, назвао Elementar-Grammatik der kroatischen (serbischen) Sprache.

Према изложеноме се може извести закључак да је по нашем мишљењу термин *срӣскохрваӣски* (односно *хрваӣскосрӣски*) у служби одреднице нашег језика лингвистички најисправнији. Он је, можда, од сва три сложена назива и најчешће у употреби за последњих 30 година. У научној и стручној литератури почео се употребљавати одмах после Првог светског рата и врло брзо је уопштен у свим крајевима где се говори нашим језиком сем код Хрвата, код којих се врло ретко употребљава. И баш зато што је уопштен у Србији за време старе Југославије, и што се некако стицао утисак као да га отуда неко жели наметнути другима — термин *срӣскохрваӣски* (односно *хрваӣскосрӣски*) још до данас није могао потиснути из употребе остале термине. Стварно се, међутим, овај термин сâм својом исправношћу наметао. А диктаторске владе после 6 јануара (1929) покушавале су да уведу бесмислени термин *срӣскохрваӣскословеначки* (језик), и наш матерњи језик се по диктату овако морао звати; тако се неколико година звао у школским књигама и сведочанствима ученика, али га је општа свест о његовој апсурдности брзо угушила.

М. С.

СЛОЖЕНИЦЕ СА *ВЕЛИКО*=

Није било давно кад је један универзитетски професор и академик, германиста по струци, тврдио за неке наше речи да су више или мање „превод с немачког“ [1]. Такве речи су имале да буду например: *великодушан, великодушност, добровољац, искључив, посредан* (и *непосредан*), *правопис, самовоља, својеручни* итд. Та тврдња заснивала се само на сличном склопу наведених и одговарајућих немачких речи: великодушан — grossmütig, искључив — ausschliesslich, рукопис — Handschrift итд. Али као што ове немачке речи не морају бити превод француских magnanime, exclusif, manuscrit итд., тако ни наше не морају бити превод немачких, него се по том заједничком кроју њиховом у три језика може с вероватноћом закључити да оне потичу из заједничког извора. Наведене и многе друге наше речи јесу заједнички европски изрази, европеизми, управо кристијанизми.

Утицај немачког језика знатан је и на народни и на књижевни језик наш, али се не може све уписати у културно дуговање Немцима. Има и дуговања старијег од немачког. Иако је Даничићев Рјечник из књижевних старина непотпун[2], у њему се ипак налазе неке од горе наведених речи, разуме се, у њиховом старословенском облику.

Даничић нема реч *рукопис*, али има *рукописание:* према томе, реч *рукопис* пре ће бити створена прекрајањем српско-

---

[1]) Страни преглед VII/VIII, М. Тривунац, Немачки утицаји у нашем језику.

[2]) Непотпун је, најпре, зато што је Даничић хотимично изоставио из грађе обредне књиге хришћанске на српскословенском (па и све књиге из старих штампарија наших). Зашто је то урадио, Даничић је оставио необјашњено: обећани предговор уз последњу свеску изостао је. Затим, време је учинило Даничићев речник још непотпунијим: од појаве његовог речника објављено је још много ствари из наше старине.

словенске речи на српски облик (према *запис*), или је можда и српскословенски имао тај краћи облик. Разуме се, могла је доћи и из руског. — Даничић нема ни *правописание* (према којој би стајала реч *правопис*) али је има у руском, што показује да наша реч може бити из руског или, још вероватније, да смо ту реч имали у нашем старом књижевном језику. — Речи *самовоља* нема код Вука, али има *самовољан* и *самовољац*. Према томе, језик је могао лако створити реч *самовоља*, кад се за њу јавила потреба. (Разуме се, више је него вероватно да су сложенице са *само* = постале под туђим утицајем, али тај утицај је био грчки: у Даничићевом речнику има их неколико). — Ни реч *својеручни* Даничић нема, али има *својеручио*, што је скоро иста ствар. (Вуков речник опет има *својевољно:* зацело су и сложенице са своје = постале према грчком узору). — Вуков речник нема реч *добровољац*, али има: *добровољно* и већ поменуту: *самовољац*. Већ из њих би језик сам могао створити реч *добровољац;* али та реч постоји и у руском, а то значи и могућност позајмице из руског, као и могућност наслеђа из старог књижевног језика.

Ни реч *искључив* не мора бити преведена с немачког. Истина је да Рјечник ЈА њу налази први пут у Јуридичко-политичкој терминологији (службеном терминолошком речнику некадашње Аустрије), у њеном издању за Србе, Хрвате и Словенце од 1853 године. Али пре тога речника имамо код Доситија *искључавати*, и цело јато сродних речи у руском језику. Да ли је Доситије њу узео из руског или из српскословенског, не може се лако рећи, али је српскословенски у доба Доситијевих година учења још прилично владао. Осим тога, хронолошки ранији од Јуридичке терминологије, Стулићев речник има *искључивати* и *искључити*. Код речи *искључити* Будмани, уредник треће књиге Рјечника ЈА, каже: „начињено у наше вријеме“, „према латинском excludere и њемачком ausschliessen и може бити по Стулићеву рјечнику“. За Стулићево сведочанство да је та реч узета из бревијара вели да је „сумњиво”, не објашњавајући зашто. На крају Будмани претпоставља и четврти извор: руски језик. — Као што Будмани није могао да се

лако одлучи који би извор узео као основни (код речи *искључити*), тако и код речи *искључив* не би требало немачки језик одредити као њен извор. Можда је немачки језик био само последњи потстицај.

Речи *посредан* и *непосредан* имају још више извора у прошлости него реч *искључив*. Даничићев речник их нема, али Миклошићев речник има читаво јато: *посредан*, *посредство(вати)*, *посредник*, као и *непосредствован*. Ова последња се јавља, узета из руског (*непосредствен*), у Србији 1825 (према Рјечнику ЈА). У Србији се јављају и речи *посредство* и *посредственик*, у Србским новинама, почевши од 1834 године. *Посредник* се налази од XVI века код приморских писаца, а *посредан* се јавља од XVIII века у Хрватској. Реч *посредник* уноси Вук 1847 у Нови завјет; а 1853 године у Јуридичкој терминологији се јављају *посредништво* и *посредовати*. Пре немачког утицаја био је руски, а пре оба та културна утицаја постојала је употреба старосрпска и старохрватска.

Код речи *искључив*, па и код речи *посредан* и *непосредан*, остаје мање или више сумње, несигурности и испрекиданости у историској линији утврђивања њиховог порекла, али код речи *великодушан* и *великодушност* српска прошлост речи је несумњива. Даничићев речник их нема, али има *великодушије*, и као што има *великолепан* уз *великолепије*, тако је очевидно стари језик морао имати и *великодушан*. (Руски језик је има такође). Ту, дакле, потпуно отпада немачки утицај. Реч *великодушије* била је употребљавана и у нашој старој књижевности и у новој (где је једно кратко време имала и облик *великодушје*), а после Вука замењена је речју *великодушност*, изведеном од придева.

И та и још доста других сложеница са *велико=* (и са *веле=*) потичу из језика наше старе просвете, из српскословенског. Даничићев речник, осим *великодушије*, има још неколико таквих. Међу њима су и речи *великомученик* и *великомученица*. И довољне су те две хришћанске речи (којима такође одговарају немачке речи Grossmärtyrer,—in) да покажу да, као што оне не могу бити немачког порекла, него воде порекло из оног језика који нам је дао хришћанску просвету, тако и многе друге наше речи имају то исто, грчко порекло.

Осим поменутих пет сложеница са *велико=*, Даничићев рјечник има још и ове: *великоможа, великославан, великосрдачан, великоцени.* Вукова реформа, дижући народни језик на степен књижевног, уклонила је те и многе друге речи црквеног језика. Од сложеница са велико=, речи *великодушност* и *великодушан* (које Вук није унео у свој речник) биле су потребне књижевном језику и спасле су се из поплаве народног језика. Осим њих, употребљавале су се после Вука само још речи *великомученик, — ца* и *великодостојник.* Иначе цела та архаична стилска група суперлатива није се спасла од поплаве и потонула је у прошлост.

Пре Вука, међутим, сложенице са *велико=* биле су честе у употреби, најпре оне старословенског порекла, а доцније су за њима и према њима скројене ушле у књижевни језик и нове речи немачког порекла. Гаврило Стефановић (који се због употребе народног језика може сматрати као прво име нове књижевности), преводећи беседе Лазара Барановића, назвао је Соломона не „*премудри*“ него „*великопаметни*“. То показује јасно колико су обичне биле те сложенице. Доситије је у Етици говорио о „*великоважној* ствари познавања човека“. Код Стерије Турци зову султана „*великомоћни* владатељ“; исти писац говори о „*великоможној* судбини“, и дарежљивога назива *великодарним.* Говорити кличући било је тада: „говорити *великогласно*“. Најобичније речи пре Вука биле су *великолепан* и *великолепност.* Данас се те речи сматрају за русизме, зато што је руски језик те речи сачувао. Оне, уосталом, и јесу чист русизам кад се нађу код Цесарца. — Овде треба додати једну једину сложеницу тога типа записану у народној употреби: *великоумије*, коју је, у значењу: понос (као и реч *високоумије* у истом значењу), записао у Кучима Стеван Дучић. Дучић није ништа подробније казао, али зацело је та реч била употребљавана од старих људи, и то, сигурно, прво од свештеника.

Вукова реформа књижевнога језика дала је свим старословенским речима нијансу смешнога. Један од значајних учесника у срозавању и исмевању старословенских речи, па и ових сложеница са *велико=* био је 80-тих година Милорад Шапчанин. Да наведемо једну његову реченицу: „Чиновници,

и великоплатци и великопензионарци... озбиљно, али мукло и благочино ступају". Његов учитељ (у Сањалу) натиче „великоокнасте наочари". Он се потсмева „великоговорничким беседама" као и „великоћуластој грби". Тако је Шапчанин поступао и са другим речима старог књижевног језика, говорећи, например, о „благонадлежним перецијама и благопоштенородним господарима берберима".

Обично се ове сложенице са истим тоном потсмеха, иако у врло реткој употреби, налазе код новијих и данашњих писаца. Душан Радић говори о „великоученом доктору" (Кроз живот, 1935, 107) (Обичнија је у тој стилској боји реч „велеучен"); Крлежа о „великосвештенику" науке (Излет у Русију, 1926, 38). Такав је тон и у Лалићевој реченици: „Како бјеше дигао главу, чињаше се великосилом" (Изабр. прип. 1950, 263). Тај тон је и у Давичовом „великоидејашу" (С Марк. парт., 380). Ре́дак пример лирски узбуђен јесте епитет „великонамерника" дат Прометеју (Димитрије Митриновић, Бос. вила 1913, 50).

Српскословенске сложенице са *велико*= биле су углед по коме су израђиване нове преведене с немачког: великоварошанин, великоварошанка, великоварошки (овај придев доцније је замењен са: великоградски, например, „в. промет и врева" код Андрића), великопоседник (једно време била је у употреби и великопосед), великозакупац, великопродаја. Била је занимљива реч великокупац (трговац на велико), која је, уз економско разликовање, служила и за задовољавање сујете: „Ако је неко купац, може му се слободно написати великокупац" (Јов. Илић, Целок. дела, 345).

Једновремено с овим преводима с немачког стварала се највећа група ових сложеница, сложених у духу нашег језика више него досадашње групе, поређаних овде по историском реду стварања њиховог: *великогоспођински, великовезирски, великошколски* (и *великошколац*), *великожупански, великомождани, великобритански.* Овде иде и група придева за означавање шовинизма: *великобугарски, великонемачки, великосрпски, великохрватски* итд. С њима заједно иде (и по смислу) русизам „великодржавни" („в. идеје", Туцовић, Срб. и Алб. 1945, 12), који се сасвим слаже са овом групом српских сло-

женица. У духу њиховом су још два русизма: 1) *великосветски*, који је у једном преводу, не сасвим срећно, замењен са „великодруштвен“ (Кецмановић, Волтер и његова школа, 115), и коме је близак по значењу придев „великоживотни“ (Велимировић, Религија Његошева, 192); 2) *великопосни*, који су два преводиоца, можда и независно један од другог, пренела у своје преводе: Хрват С. Крањчевић, Петар I од А. Толстоја, 363; и Српкиња Наталија Лукић, Шчедрин, Пошѐхонска старина, 88.

Основне речи код великог броја ових сложеница су задржале (у Београду) свака свој акценат, са јачим нагласком на другој речи: вѐликодо́стојник, вѐликому̏ченик итд. Некад је тај нагласак друге речи једини (опет по београдском изговору): великошко́лац, великошкѐлски (према типу: Црного́рац, црногѐрски, како се те речи наглашавају у Београду). Акценат: великѐдушан, дат у речнику Ристић-Кангрге, у Београду је, мислим, мање обичан него: великоду̏шан.

С. Матић

О ОБЛИЦИМА: *ДВАМА* И *ДВЈЕМА*

Некада је двојина исто толико била људима „у крви" колико и једнина и множина, тј. употребљавала се исто тако нормално као и данашња два броја наша. Међутим, током времена почело је све више закржљавати осећање двојине, а функцију двојине је преузела множина. У нашем данашњем књижевном језику двојина је и сасвим ишчезла. То се, у првом реду, односи на семантичку страну питања и на наше језичко осећање, док се двојински облици у множинској функцији овде-онде и данас могу срести у нашем језику, као *ру̀кӯ, нȍгӯ, ко̀стијӯ, ȍчијӯ, свѝјӯ* итд. место множинских облика *ру́кā* (ретко), *но́гā* (ретко), *ко̀стӣ, ȍчӣ, свӣх* итд. Исто тако се још и данас употребљавају двојински облици бројева *двâ, трӣ* и *чѐтири*. Они, например, од броја *двâ* гласе: ном., ак. и вок. *двâ* за м. и с. р., а *двê* (ј. *двѝје*) за ж. р.; ген. *два́јӯ* за м. и с. р., а *две́јӯ* (ј. *дви́јӯ*) за ж. р.; дат., инстр. и лок. *два́ма* за м. и с. р., а *две́ма* (ј. *двјѐма*) за ж. р.

Нема сумње, ти се облици све ређе и ређе употребљавају. Језик тражи и налази разне могућности да избегне те облике. Данас је далеко обичније: Узео сам новац од *два* друга него: Узео сам новац од *двају* другова; или: Шетао сам се са *два* друга него: Шетао сам се са *двама* друговима.

Али се на томе нећу задржавати; ја сам овде хтео указати на једну другу ствар.

Као што је већ речено, датив, инструментал и локатив броја *два* гласи у нашем источном књижевном изговору *два́ма* за м. и с. р., а *две́ма* за ж. р. И то је у реду. Тако ти облици живе, уколико живе, у осећању људи који говоре екавски; тако су утврђени и у екавским граматикама (Љ. Стојановић, А. Белић, Ж. Стефановић, М. Лазаревић,

Д. Алимпић, Д. Мусулин, Р. Алексић — М. Стевановић, Жежељ — Драгутиновић — Мамузић, М. Стевановић и др.); тако су те облике већ поодавно употребљавали и тако их и данас употребљавају, уколико их употребљавају, писци екавског дела књижевног језика. Ево само неколико примера:

Ако се исплата одрекне у *двама* предреченим члановима, притежатељ изгубљене менице задржава сва своја права (Трг. законик, 1860, стр. 27). У *двама* тим домовима укрштају се дакле и мешају разне класе друштвене (М. Миловановић, О парламент. влади, 1888, стр. 15). Насеља су на овим *двама* елементима језерске пластике (М. Драгић, Српски етнографски зборник XXI, 1921, стр. 167). Види се по *двама* записима на његовим књигама (Т. Остојић, Захарије Орфелин, 1923, стр. 25). Према овим *двама* правилима у концесију могу доћи... (М. Тодоровић, Економист, 1912, 1/2). Дискусија се задржала на тим *двама* питањима (Гласник Југосл. проф. друштва XII, 1931, 338). У стварном стицају буде осуђен *двема* пресудама (Ј. Авакумовић, Стицај злочина, Београд, 1883, стр. 177). Тако су носни ходници обдарени на разним својим местима *двема* различним осетљивостима (М. Ђ. Милићевић, Физиологија и хигијена, Београд, 1878). Предлаже се нов избор у овим *двема* општинама (Народна скупштина 1890). Једино је тачно и потпуно [назвати ногомет] *двема* речима: лоптање ногом или метање ногом (НЈ, књ. II, св. 8, 1934, стр. 251). Снимања се врше са *двема* новосаграђеним камерама (Борба од 1 априла 1953, стр. 7).

Истине и потпуности ради треба рећи да има екавских писаца који облик *двѐма* у дат., инстр. и лок. употребљавају не само за ж. р., већ и за м. и, нарочито, с. р. Тако имамо:

Заповеди господ бог *двема* трима анђелима (Вук, Срп. нар. пј. књ. 1, стр. 127). Да би се омогућило хајдуковање *двема* хајдуцима, расељава се Драгачево (Одјек, 1886, бр. 26, стр. 2). Лако је увидети да је овим *двема* захтевима крајња супротност сав правац наше садашње

политике (И., бр. 52, стр. 2). Јаков I је ... 1606 дозначио *двема* друштвима ... за колонизацију обилно подручје у Северној Америци (Воља, 1926, стр. 501). Господ бог заповеди *двема* анђелом да се преобуку у просјачко одело (В. Чајкановић, Срп. нар. прип., 1927, стр. 370). Само пристаниште није најзгодније постављено према овим *двема* теренима (Сл. Сиришћевић, Наше морске луке, Београд 1927, стр. 23).

Па ипак се са сигурношћу може рећи да савремени екавски писци употребљавају, уколико употребљавају, за м. и ср. род само облик *два́ма,* а за ж. р. само облик *две́ма*; то се у екавском књижевном изговору може сматрати као дефинитивно у овом тренутку развитка нашег језика.

У јужном књижевном изговору ствар, на први поглед, изгледа нешто друкчије, наиме да се у том говору употребљава (уколико се употребљава) у дат., инстр. и лок. облик *двје̏ма* за сва три рода. Наш познати научник Ђуро Даничић у својим „Облицима српског језика“ (1852) успоставља облик *двје̏ма* за сва три рода. Затим Тома Маретић, у својој Граматици хрватског или српског језика за средње школе даје тај облик за поменута три падежа и за сва три рода, дакле *двје̏ма* и за м. и с. род, и поред тога што је у својој великој Граматици хрватског или српског језика углавном констатовао да се облик *два́ма* употребљава за м. и с. род, а *двје̏ма* за ж. р. То исто чине и А. Лескин (Grammatik der Serbo-kroatischen Sprache, Heidelberg 1914, стр. 393), и Броз и Ивековић у свом познатом речнику хрватског или српског језика. Облик *двје̏ма* за сва три рода у дат., инстр. и лок. дат је и у Граматици хрватског или српског језика коју су ту скоро написали и издали Иван Брабец, Мате Храсте и Сретен Живковић (Загреб, 1952). Овај облик у функцији за сва три рода може се наћи и код других научника и писаца граматика из западних крајева наше домовине. Чак је Стојан Новаковић, екавац, у својој српској граматици (Београд, 1902, стр. 183) дао облик *две́ма* за сва три рода. И не само код научника и граматичара, тај се облик у поме-

нутој употреби налази и код писаца. Ево неколико примера и од једних и од других:

Хрватска... стара књижевност поноси се *двјема* прекрасним рукописима (Т. Маретић, Бранково коло, 1898, стр. 373). Мојсије даје нашљедство *двјема* племенима 14,3 (вер. Даничић). Шта је учинио *двјема* војводама (Ст. завјет 19 38, 277). Дошло је међу њима *двјема* (мушкарци) готово до свађе (Косор, Миме, 1916, 97). Дао сам *двјема* ученицима, женама; одрезао *двјема* ножима, сабљама (Маретић, Граматика хрв. или срп. јез., Загреб 1923, стр. 86). Мрковић је управљао *двјема* манастирима (Дубровн., 1868, 139).

Али има и писаца-ијекаваца који, поред употребе облика *двјѐма* за ж. р. у дат., инстр. и лок., употребљавају и облик *два́ма* за м. и с. р. у тим падежима. Ево неколико примера:

После ће се кајати (...) Кад ме види прво јутро | Међу *двама* дјеверови (Вила, 465). Кад ће се то поравнати међу њима *двама* (Маглајић, Из старог вилајета, 1905, стр. 48). Мора бити нешто међу њима *двама* [мушкарцима] (Исто, стр. 55). С њима *двама* пет стотин четника (Нар. пј. бос. и херцег., 1858, стр. 320). Дјеверима *двама* анђелима, | И њима даше свету Духијану (Петрановић, Срп. нар. пј. I, 1867, стр. 2). Те је шаље *двама* Војновићем (Исто II, стр. 662). Писатъ пасошь Антониемь *двама* момцима (Дјеловоднеј протокол Карађорђа Петровића од 1812—1813). Флавијан... сазвао је сабор... да рјеше неспоразумљење њеко међу митрополитом Лидије и *двама* епископима (Милаш, Правила прав. цркве, 1873, стр. 60)... О равноправности може се говорити међу *двама* народима или више њих (А. Цесарец, Књижевна република, 1923, 2/82).

Како онда да се реши ово питање? Хоће ли се и за јужни говор облик *два́ма* задржати за м. и с. род, а *двјѐма* за ж. род у дат., инстр. и лок. или ће се у тим падежима за поменути говор задржати облик *двјѐма* за сва три рода? Откуд то да се облик *двјѐма* употребљава, поред ж. р., и за м. и с. род?

Број *двâ* гласио је у старословенском језику *дъва* за м. р. и *дъвѣ* за ж. и с. род. Тако су гласили и ак. и вок., док је за ген. и лок. постојао облик *дъвою* за сва три рода, а за дат. и инстр. облик *дъвѣма* за сва три рода. Али се доцније, у процесу језичког развитка, ти односи мењају. Још пре 15 века почео се употребљавати облик *два* за с. р. место дотадашњег *дъвѣ*, тј. тај се облик одваја од ж. р. и изједначује се са обликом м. рода. Тако је створен однос *два* за м. и с. род, а *две* за ж. род. И поред тога што је стари облик *двѣма* дао *двема* и *двјема* за све родове, глас *а* из ном. м. и с. рода продро је и у остале падеже та два рода, те је добивено *двају* и *двама*. Ови се облици за поменуте родове употребљавају већ од 17 века. Како утврђује проф. А. Белић у својим универзитетским предавањима, облици *двѣ* (> *две* и *двије*), *двѣју* (> *двеју* и *двију*) и *двѣма* (> *двема* и *двјема*) почели су се осећати као облици ж. р. према облицима *два*, *двају*, *двама* као облицима м. и с. рода.

Као што се види, сасвим је оправдано и законито што код наших ранијих писаца налазимо облик *двéма* и *двјѐма* за сва три рода, пошто су они, у нашим условима развитка гласа *ѣ*, једино и могли настати од облика *двѣма*, употребљаваног тада за сва три рода.

Ослањајући се на већ јако сужену деклинабилност бројева *двâ*, *ӣрû*, *чѐӣири* у савременом му народном говору, Вук Караџић је 1818 године, у својој граматици пред Рјечником, рекао да се ти бројеви мењају само у ж. роду.

Међутим, као што је већ речено, Даничић је — ослањајући се на Вука: да се мењају само облици ж. р. — успоставио облик *двјѐма* у дат., инстр. и лок. за сва три рода (у ген. *двéјӯ* односно *двӣјӯ* за ж. р., а *двáјӯ* за м. и с. род; в. код Вука у Рјечнику под *два*: Она поји по путу путнике, / А за здравље *двају* браће своје). Треба одмах нагласити да је то успостављање облика *двјѐма* за сва три рода било неоправдано с обзиром на стање тог облика у народном говору који је у оно време уведен у књижевност; стихови:

„Заповеди господ Бог
Двема трима анђелом“

из Вукове народне песме, у којима је, како се види, облик *двéма* употребљен за м. р. — нису у стању да одрже тај облик за дат., инстр. и лок. м. и с. рода у савременом језику, пошто су ти стихови, како мислим, свакако настали у оно време кад се тај облик још употребљавао за сва три рода и не претстављају доцније стање у нашем језику, већ су се, једанпут тако језички оформљени, снагом народне песме и доцније одржали у том облику. И богата грађа наведена у Рјечнику хрватског или српског језика Југославенске академије знаности и умјетности, као и грађа Српске академије наука, показују да су, углавном, старији писци употребљавали облик *двјѐма* (односно *двéма*) за сва три рода, што не важи за наш савремени књижевни језик, тим пре што се ни он, као ни облици *двáјӯ, двéјӯ, дви́јӯ* итд. готово и не сусрећу у народним говорима, већ само код учених људи. Облик *двјѐма (двéма)*, као и облици *двȇ, двȉје* и *двéјӯ* и *двúјӯ*, осећа се данас, уколико се осећа, искључиво као облик за ж. р., док се облик *двáма*, као и облици *двȃ* и *двáјӯ*, осећа искључиво као облик за м. и с. род. И Св. Марковић констатује да „су данас облици ж. р. *две* уз именицу м. р. сасвим изашли из употребе“ (НЈ, нова серија, књ. II, св. 5—6, стр. 161).

Зато ја и мислим да су се они ијекавски писци и граматичари који облик *двјѐма* употребљавају и у м. и с. роду неоправдано повели за Даничићем и чак, као по некој инерцији, до данас одржавају нешто што у језику и језичком осећању не постоји.

На основу свега реченог, треба дефинитивно уклонити облик *двјѐма* за м. и с. род из књижевног језика и утврдити: *двȃ* за ном., ак. и вок. м. и с. рода и екавског и ијекавског изговора, а *двȇ* (и.) и *двȉје* (ј.) за исте падеже ж. рода, *двáјӯ* за ген. м. и с. р., оба изговора, а *двéјӯ* (и.) и *двúјӯ* (ј.) за ген. ж. р., *двáма* за дат., инстр. и лок. мушког и средњег рода, не само екавског, већ и ијекавског говора, а *двéма* (и.) и *двјѐма* (ј.) за исте падеже женског рода.

Слично треба поступити и са бројевима *ȍба* и *ȍбадвā*, уколико се одржава њихова промена.

Милија Станић

О УПОТРЕБИ ОБЛИКА *БИШЕ*

Наша школска граматика прописује да се од глагола *бити* за грађење кондиционала узима облик аориста *бих, би, би, бисмо, бисте, би*. Исто тако каже да се облик III л. множине „*бише*“ узима у пасиву, напр. они *бише* питани, они *бише* прозвани и сл. Међутим, облик *бише* може бити употребљен и у једном особитом случају, па о томе треба да води рачуна и наша школска граматика. О томе ћемо овде говорити.

У употреби облика аориста глагола *бити* (у кондиционалском склопу, разуме се, јер је ту глагол *бити* у функцији помоћнога глагола) запажају се две карактеристичне црте: с једне стране, имамо све више упрошћавање и уједначавање, потом свођење на један јединствен облик за сва лица и оба броја — *би*, те имамо у кондиционалу: *ја би* читао, *ти би* играо, *ми би* певали, *они би* спавали итд.; с друге стране, имамо чување гласа *х* у I л. једнине, а такође и особите облике за I и II лице множине *(бисмо, бисте)*, док се у једном правцу за III лице множине задржава књижевни облик *би*, а у другом се узима облик *бише*. — Маретић (Граматика и стилистика II изд., 214) наводи аорист од глагола *бити*: *бих, би...*, *бише*, а потом, дајући преглед сложених облика глаголских (249 стр.) истиче за кондиционал „да сва лица другога дијела свезе онако гласе као аорист глагола *бити* осим 3. лица плур., које не гласи *бише*, него *би*.“ Сем тога, он с правом каже да се поради стиха у народним песмама налази каткад и облик *бише*. Али је употреба и облика *бише* у трећем лицу множине кондиционала потпуно обична појава у неким говорима (црногорским напр.), о чему се мора водити рачуна, што не значи, опет, да треба отворити врата и тој језичкој црти и просто рећи да и ти облици могу ући у књижевни језик.

Даничић у Рјечнику Југославенске академије (под *бити*, II, 3, а, б и др.) говорећи о кондиционалу каже: „Кад аорист стоји у том сложеном облику, онда је у свијем лицима осим 3 мн. онаки какав је кад стоји сам, и то свега времена и данас.“

За грађење кондиционала у старословенском језику имали смо два начина: узиман је облик бимь, би, би, бимъ, бите, бѫ и бꙑхъ, бꙑ, бꙑ, бꙑхомъ, бꙑсте, бꙑшѧ. Проф. Белић претпоставља да је вероватно тако било и у општесловенском језику (Историја српскохрв. језика, књ. II, св. 2, Б. 1951, 142). Он не сумња „да су се у старим епохама“ употребљавала оба начина, тј. бих, би, би, бисмо, бисте, бише и бим, би, би, бимо, бите, бǫ. Потом је наступило контаминовање и распростирање једног на рачун другог. Овоме је помогло што су оба типа имала једнаких облика (2. и 3. једнине). Тако се уједначавање у штокавском дијалекту извршило у правцу аориста типа *бих*, у чакавском пак у правцу типа *бим* итд. Али ни то није у свему стабилизовано. Тако је тенденција уједначавања свих лица аориста настављена, па смо, особито од почетка губљења гласа *х*, имали и прво лице изједначено с другим и трећим лицем једнине. А прелазом бǫ у облик *би* по угледу на завршно *и* у другим лицима додало је још једну црту у правцу уједначавања. Тако се дошло и до поновног потискивања облика првог и другог лица множине у правцу *би*, те смо већ данас добили широку употребу и код образованог света облика *би* за сва лица оба броја кондиционала.

Нас овде занима у првом реду облик *бише*. У српским писаним споменицима облик *бише* јавља се у далекој старини. У XIII веку постојала су два облика III л. мн. — *бише* и *биху*. Прво долази само двапут, и оба пута код Саве (Аште взмогли бише исправити). Потом облик *бише* имамо у једног писца XVIII века. Тај се облик доцније јавља све чешће. Али доцнији појав облика *бише* као да нема везе са старим обликом, јер размак од неколико векова казује да је овај облик настао према првом и другом лицу множине аориста — додавањем наставка III лица множине аориста (уп. *би-смо, би-сте, би-ше*: према ради-*смо*, ради-*сте*, ради-*ше*). Али и појав овог облика у XVIII веку свакако је дијалекатски, како је запазио Маретић, а исто тако и доцније (у Његоша

и сл.). Али се и о тим дијалскатским облицима у неку руку мора водити рачуна, што опет не значи да им треба просто отворити врата за улазак у књижевни језик (уп. Његошеве примере: Како бише с војском ударили, Сасвијем се бише помамили, Не бише ли закон прихватили и сл.).

Тенденција уједначавања у правцу употребе само облика *би* за сва лица и оба броја запажа се изразито и у старим споменицима. Тога (по АРј) имамо још из XV века. Већ се тада јавља облик I л. j. без *х* (Хотел би да ми га даш), што показује да се тај глас већ био почео губити. У процесу уједначавања ово је важан моменат, јер сад већ имамо за сва три лица једнине облик *би*. И даље, од XV века имамо да се облик *бисмо* узима раздвојен уметањем које друге речи (енклитике), па имамо: Без тога не *би их смо* послали (крај XV в.), а доцније и још чешће (Да *би ви смо* дали, Не *би ли смо* познали и сл.). То је већ јасан знак да се облик *би* издваја и у прва два лица множине, а наставак *-смо*, *-сте* узима се као да је то одговарајуће лице презента *јесам* (смо, сте). Такво се раздвајање уметањем енклитике и сад може у брзом говору запазити и код образованих људи (Би ли сте ми рекли...). Овог раздвајања има чак и у I лицу, уколико се чува *х* (Наљешковић: Рад би-ти-х знати и сл.). Споменимо да овамо иду и други случајеви контаминовања, па имамо: *бим* (додавање личног наставка) односно *бин* (чак.), потом *биси* (према *јеси*) или *биш* (према личном наставку за II л. j. — *радиш*), а тако и у I и II л. мн. — *бимо*, *бите* (према одговарајућим лицима презента). Сличне примере имамо и код Вука (Кад бисам кога замолио..., Да бисам се сачувао..., Белић, нав. д. 144).

Мусић је, говорећи о кондиционалу (Рад ЈА 127, 142 и д.), споменуо да III л. мн. аориста од *бити* гласи *бише*, а да се у кондиционалу употребљава облик *би*. Слично мисли о једном другом случају и Боранић (Наставни вјесник XV, 533). У том примеру (Кад би осмо вече) аорист *би* узет је не као енклитика него с акцентом (бӣ). Ако бисмо тај пример пренели у множину, имали бисмо: Кад *бише* ти дани и сл. Ту имамо глагол *бити* не у помоћној служби, као помоћни глагол, него самостално употребљен. Овде се

мисли: Кад наступише, кад дођоше, кад стигоше ти дани. Смисао је исти у оба примера: истакнуто је да се оно што глагол значи вршило и извршило, завршило пре говорног тренутка, у недавној прошлости, непосредно пре садашњости.

Све ово указује да се глагол *бити* може употребити и као помоћни и као глагол пуног значења, самостално, да сам изриче садржај предиката. Кад је узет као помоћни глагол, дакле у кондиционалном склопу (ја бих читао...), у III л. множине гласи *би*, а кад је узет самостално, с потпуним значењем, он ће у аористу имати као и други глаголи за III лице множине наставак *-ше*, дакле: *бише*. За то има доста примера.

Бановић Страхиња каже шурама: Кад сте, браћо, ви таки јунаци, Камо ножи, камо ваше сабље, Те не *бисте* са мном на Косову: Ако тај облик пренесемо у III л. мн., имали бисмо: те не *бише* са мном... Мисли се: кад су они такви јунаци, што не *бише* с њим на Косову; и даље: кад сте такви јунаци, што се не десисте, што не дођосте, што се не нађосте са мном на Косову... Свуда имамо аорист потпунога глагола *бити*. — Тога има и у пословицама (Вук, Пословице бр. 3767, 3768): Не би крив ко виђе, но ко приповиђе, тј. у множини: Не бише криви... и сл. Тога, даље, има и у народним песмама: А кад бише у село Клијење, тј. — кад се десише, нађоше у селу Клијењу (Бој на Салашу). Запазио сам сличне примере и у песмама Бој на Чокешини, Бој на Лозници. — Из свих је тих примера јасно да глагол *бити* није употребљен као помоћни него као глагол потпуног значења.

Сличну употребу имамо и у уметничкој књижевности. — Тако употребљава Бранко (То *би* синоћ, ништа више, и то кажем да сви знате; а у цркви отоич *бише*, ако с' јоште осећате, *бише* док се не састаше, Песме, СКЗ, 263). Тако би се и у прози рекло, што указује да је и ту глагол *бити* узет у потпуном значењу, као предикат. Бранко наглашава брзину збивања, а глагол има значење као десити се, наћи се, збити се. Свуда је, дакле, егзистенцијално значење.

Овако употребљава облик *бише* и Глишић (Српски писци I, 87): Кад *бише* насред воде, док дете поче да се церека...,

дакле као: кад се нађоше, кад се десише насред воде... У Матавуља имамо: Крцун *би* други отац сирочадима; *Би* ли код паше? — запитаће Серавим кнеза, пошто му гости обредише. — *Бих*, брате, и дивно прођох; Не бих рад да ко и помислити може! (Српски писци I, 296, 443, 294). Према свим овим примерима I, II и III лица једнине аориста имали бисмо у III лицу множине аориста облик *више*, дакле: Крцун, Јанко и Марко *више* родитељи..., тј. постадоше, настадоше, начинише се и сл.; *Више* ли они код паше? — *Више*...; Они не *више* ради да ко... и сл. — Слично узима и Кочић: Кад *више* насред чаршије, снијег поче пропадати (Српски писци I, 318), тј. кад се нађоше, кад се десише и сл. — Тако има и Ј. Туроман: Који имадоше да буду место оца младоме Демостену, ти му се показаше као највећи непријатељи; *више* тако себични и несавесни, да су му... (Демостенове беседе, СКЗ, 145, 2). — И И. Секулић има: И задуго господари Црне Горе *више* владике... (Његошу, СКЗ, 315, 57). Тога, свакако, има и код других писаца ако је потребно да се истакне баш таква ситуација.

Свуда у наведеним примерима имамо свршени глагол у свршеном облику и свуда ван кондиционала, дакле — са самосталним, потпуним значењем, као: *десити се, наћи се, постати, појавити се* и сл. Видимо из наведених примера да су то писци из различних крајева и писци првога реда. Стога можемо извести за наставнике српског језика и граматичаре: глагол *бити* има у III лицу множине облик *би* и *више*; краћи се облик употребљава при грађењу кондиционала, дакле као помоћни глагол у сложеном глаголском облику; дужи се облик узима за грађење пасива, потом кад је употребљен у служби предиката у смислу *десити се, наћи се, збити се* и сл. и кад заједно с којим именом има значење предиката, те је ту као спона (Би ли ти мој пријатељ?, Више ли они ради да остану? и сл.). — Споменимо да је глагол *бити* у кондиционалу ненаглашен, сем кад се хоће да особито истакне, кад није енклитички употребљен. У самосталној служби, дакле, као предикат, он је увек наглашен.

М. С. Лалевић

ЈОШ НЕШТО О ИМЕНИМА *ЈОВО И РАДЕ*

У часопису Питања савременог књижевног језика (год. IV — књига II, свеска 2, Сарајево 1953) објавио је Иван Поповић чланак под насловом „О именима типа Јово и Раде”. Писац је у чланку тежио да да територијалну подјелу употребе ових личних имена. Одмах морам истаћи да у овој подјели није дао свуда тачно стање; а то ме, уосталом, и понукало да и ја о овоме кажем ријеч-двије.

Наиме, писац чланка, полазећи од Решетара, дијели нашу говорну територију на три типа:

I србијанско-војвођански Јо́ва—Јо́вē,

II славонско-босанско-далматински Јо́во—Јо́вē

III дубровачко-црногорско-ужички Јо́во—Јо́ва

Нас овдје интересује други говорни тип, јер ту спада и један дио Херцеговине. Закључци о овом говорном типу, који су засновани на материјалу Ћоровића, Матавуља и Ћипика, не дају реалну слику данашњег говора тих крајева. Материјал тих писаца није јединствен. Ту имамо и Јово—Јова и Јово—Јове, али по мом мишљењу, то нам још не даје за право да мислимо да — и у народним говорима њихових родних крајева постоји овакво колебање (252 стр.). Код Ћоровића писац налази разлику у промјени типа Јо́во—Јо́вē од типа Ра́де—Ра́да и каже „изгледа као да постоји подела; тип Јово има босанску, а тип Раде црногорску варијанту”. Пошто и код Матавуља и Ћипика налази двојство, он на основу тога други говорни тип дијели на два појаса: Севернији (босанско-славонски) има релативно чист тип Јо́во — ген. Јо́вē, а јужнији (далматинско-херцеговачки) познаје, како се чини, поред типа Јо́во — ген. Јо́вē, у већој мери и тип Јо́во — ген. Јо́ва (op. cit.). Ово, међутим, не одговара фактичком стању које имамо у говорима тих крајева.

За Херцеговину је познато да се она дијели према замјени јата на два дијела: источно од Неретве и у продужетку источно од жељез. пруге Габела—Дубровник налазе се јекавци, а западно од ове линије су икавци (наравно, ово је идеална подјела). Међутим, мало је коме познато да се и она источна половина исто тако дијели на два дијела, између осталог и по облику генитива једнине ових именица. Источна Херцеговина, чији дијалекат је описао Д. Вушовић (в. СДЗб III) а у чији састав улазе и данашњи срезови: Требињски, Билећки, Невесињски, Гатачки и дјелимично Столачки, има редовно тип Јо́во—Јо́ва, Ра́де—Ра́да. Сви остали срезови до означене линије: Мостарски, Чапљински, Коњички и дјелимично Столачки припадају другом говорном типу и имају редовно Јо́во—Јо́ве̄ и Ра́де—Ра́де̄. Сада се поставља питање одакле Ћоровићу тип Раде—Рада и да ли је он поуздан извор на основу којега можемо доносити закључак да су такви облици у његовом родном крају. Ја мислим да нам Ћоровић овдје није поуздан извор. Ова његова особина није и особина његовог родног краја (а ово није једино код њега што отступа од мостарског говора) и зато мислим да је погрешно на његовом материјалу доносити судове о мостарском говору. А ево зашто: 1) данас се никад ни у Мостару ни у Котлини неће чути црногорска варијанта Јово—Јова, а ни Раде—Рада, наравно, ја имам у виду аутохтоно становништво; 2) то није констатовао ни Милас прије 50 година, јер ни тада тога није било[1]; 3) код Ћоровића можемо имати, а сигурно је да имамо, утицаја говора источне Херцеговине; 4) проф. Ј. Вуковић забиљежио је за мостарски говор само тип Јо́во—Јо́ве̄ (исп. Мостар и Херцеговина, Гласник Југословенског професорског друштва за 1937 год. стр. 95) он наводи слиједеће примјере: Са́во, Јо́во, Пе́ро —

[1] У вези са овим још нешто. И. П. каже да то биљежи за мостарске икавце (католике и муслимане) М. М. (Рад 153—62). Тачно је да Милас тако биљежи, само неће бити тачно да је то говорна особина само католика и муслимана — икаваца. То је говорна особина свих становника и града и околине без обзира на вјеру и без обзира на нарјечје. Истина, Милас нам то не каже, али он исто не каже да је то само особина католика и муслимана икаваца, него просто то констатује: Имена на о и а деклинирају се као жена.... и наводи примјере.

Са́ве̄, Јо́ве̄, Пе́ре̄ и 5) у Подвележју, које граничи са Невесињским срезом (тип Јово—Јова, Раде—Рада) и које има много подударних црта са невесињским говором, такође налазимо тип Јово—Јове (Са́лко—Са́лке̄, Му́јо—Му́је̄, Смајо—Смаје̄ и сл.). На основу овога може се закључити да Ћоровићеви примјери који припадају типу Јово—Јова нису мостарски. Овдје се може дати још једна напомена. Данашњи мостарски говор није јединствен. То је разумљиво. Град се развијао и напоредо са његовим развитком растао је број становника. Становништво се сливало у град из разних крајева, доносило је свој говор и задржавало га и даље; све нам ово показује и данашњи говор града. Али, то треба истаћи, тип Јово—Јова, уколико га уопште има, везан је само за оно становништво које је досељено из источне Херцеговине. Остало становништво, како града тако и околине, без обзира на вјеру, зна једино за тип Јово—Јове. Овакво стање имали смо и раније. То нам потврђују сви надгробни споменици гдје имамо присвојне придјеве на *ин* (Јовин, Михин, Радин и сл.) док у источној Херцеговини имамо редовно придјеве на *ов* (Јовов, Радов) а то показују и писма херцеговачких главара[1]. Пошто су скоро сва писма са терена источне Херцеговине, у њима редовно имамо тип Јово—Јова: Ђока Мандића (11—98), Риста Милинића (11—14), Мују Меховића (15—157), Пеку Ратковића, Тому Ђурића (15—157); у писмима Алипаше Ризванбеговића обичнији су облици другог типа Ђоке Пенезановића (7—181), Перу Матановића (акузатив) и сл.

Исто тако ја сумњам да ово двојство постоји и у говору родних крајева Ћипика и Матавуља. Ја више вјерујем да ту имамо утицај говора Црне Горе (Матавуљ) или ствар коректора, а ови знају врло често да мијењају ауторов језик. То мислим и због тога што су ми људи из: Книна, Шибеника, Босанске Крајине, Кордуна, Ливна и др. тврдили да се у тим крајевима никада не каже Јо́ва, Ра́да (генитив) но редовно Јо́ве̄, Ра́де̄.

---

[1] Писма је објавио Д. Вуксан у Записима, гласнику за науку и књижевност који је излазио прије рата на Цетињу.

На основу овога можемо рећи да облици Јова, Рада не прелазе границу срезова првог говорног типа и да према томе други говорни тип не даје материјала да се дијели на два појаса јер на цијелој територији овог говорног типа имамо само однос Јо́во—Јо́вē, Ра́де—Ра́дē.

А. Пецо

ВЕШТИЦА = ШТРИГА „ЛЕПТИРИЦА“

У нашем књижевном језику реч *вештица* поред својег обичног значења има и значење лептирице, ноћног лептира који лети према светлости. Ово се значење код Вука у Рјечнику изричито не наводи; али га налазимо у речнику Ристића и Кангрге, а исто тако и код наших писаца из разних крајева: код М. Ђ. Милићевића: *вештица* „ноћни лептир“ (превод: Емило деветнаестога века од Ескироса, 1872, стр. 37), *вјештица,* то исто, код Д. Шимуновића (С Крке и са Цетине, СКЗ 221, стр. 109) и И. Горана-Ковачића (Дани гњева, Загреб 1936, 159). Такође и биолог Ј. Панчић употребљава ову реч као термин (Јестаственица, I Зоологија, Београд 1872, 261).

И из народних дијалеката, и на истоку и на западу, налазимо потврде за ово значење речи *вештица:* око Ниша (Т. Цветановић у грађи САН), у Срему (Шкарић, СЕЗб LIV, 136); *вјештица* „ноћни лепурић“ у Горњој Далмацији (С. Симић, грађа САН), па онда *вишћица, вишка*, то исто, у икавским говорима у Истри (по мојим белешкама), *вешћица* код чакаваца (Неманић, Čakavisch — kroatishe Studien II, 36); у Врању је *вештица* „некакав велики црни лептир“ (по Т. Димитријевићу у грађи САН).

Како се од значења *вештица* „жена која . . . има у себи некакав ђаволски дух“ (Вук) дошло до значења ноћног лептира, није тешко рећи. Већ и код Вука налазимо објашњење у нашем фолклору. „Вјештица се зове жена, вели Вук, која (по приповијеткама народним) има у себи некакав ђаволски дух, који у сну из ње изиђе и створи се у л е п т и р а, у кокош или ћурку, па лети по кућама и једе људе . . .“ И даље: „Када виде у вече какога л е п т и р а гдје лети по кући, понајвише мисле да је в ј е ш т и ц а, па ако се може ухвате га, те

га мало напале на свијећи или ватри...“. Исто то схватање нам потврђује и Л. Зоре из Дубровника: У народу се прича, да се вјештице преобрате у љепирице, каже он у својој књизи „О рибању у дубровачкој околини“ (Загреб 1869, 25).

Ван нашег језика налазимо добро потврђено ово значење на првом месту код Словенаца. Код њих *vešča, veščka, veščec* такође има ово исто значење „лептирица“, па и уопште „лептир“ (Плетершник), баш као што и у Врању *вештица* сада значи неку дневну врсту лептира. Отуд је разумљиво и што се у пољском језику *wieszczyca* употребљава у значењу инсеката мрежокрилаца и још неких других (neuronia; по варшавском речнику). Али иако ово слагање нашег језика са словеначким и, нарочито, са пољским указује на старину овог значења, ипак као да оно није данас више тако развијено у словенским језицима ван јужнословенских, бар према ономе што сам ја могао утврдити.

Например у чешком језику — у дијалектима — *věštice* значи птицу кукавицу (Ott. slovn.), а у руским народним говорима *вещица, вещунья* — врану и свраку и уопште „злослутну птицу“, *вещун* гаврана (Даль). То је, дабоме, сродно са оним што значи та реч код нас и код Словенаца: увек је у питању летећа животиња; али је ипак ван Балкана развитак значења отишао углавном у другом правцу, иако пољско *wieszczyca* показује да је и на западу (и северу) свакако бар у прошлости било развијено значење „лептирица“. Уосталом се и код наше речи *вештица*, поред значења „лептирица“, може наћи и значење „ноћна птица“ (исп. Ристића-Кангргу).

Али у Истри сам забележио у народним дијалектима и реч *штрига, штригица* у значењу „лептирица“, а такође и *штрига* у значењу једне дневне врсте црног и белог лептира. То је талијанска позајмица *strega, strige*, која такође поред значења „жена вештица“ означава и птицу кукавицу и томе слично. И Ј. Рибарић из Ћићарије у Истри бележи *штрига* „црни лептир“ (СДЗб IX, 167).

Талијанска реч *strega, strige* је, са своје стране, латинскога порекла: лат. *striga* „вештица“ (Мајер — Липке, REW), а ово се даље своди на грчко στριγ-; στρίγξ је код Грка зна-

чило ноћне птице, а στρίγγα жену вештицу (Густав Мајер, Neugriech. Stud. III, 64). Од латинског *striga* је начињено **strigula*, па је та реч поново ушла у грчки језик у оба значења: исп. новогрчко στρίγλα „жена вештица“ али и старогрчко στρίγλος „ноћна птица“ поред „мађионичар“ (Мајер, l. c.).

Као што видимо, дакле, развитак вештица → лептирица и сл. јавља се и изван нашег језика: код Грка — и заснива се очигледно на истим народским схватањима — а преко Грка и код романских народа.

Могло би се, према томе, поставити ипак питање: је ли заиста „лептирица“ старо словенско значење ове речи или смо га развили на Балкану под утицајем Грка и Романа. Овом другом тумачењу би ишла у прилог чињеница коју смо већ поменули: да се у Истри, например, романска позајмица *штрига* употребљава у значењу лептирице.

Па ипак такав туђи утицај није вероватан. И то због тога што је романско *striga* врло раширено и у јужнословенским језицима, па и у другим словенским језицима, а ипак н и г д е у њима — осим у Истри — нема овога значења. Имамо тако у Далмацији: „*вишћице* олити *штринге* су удане жене, што су своју душу обећале сотони“ (Зборн. за нар. живот и обичаје... XXIII, Загреб, 190). Па онда у Црној Гори *штрига* „вештица“ у Кучима (С. Дучић, СЕЗб XLVIII, 293), *стригна*, *штригна* „пакосна; неморална жена“ у Црмници (Б. Милетић, СДЗб IX, 267, 357). На Косову Гл. Елезовић бележи *штригуља* „аугментатив од *штрига*“, а *штрига* му значи „онај који је невешто ошишан“; али да је ово уствари иста реч о којој говоримо, види се из Елезовићевог примера „штригуљо с т а р а“ (Речн. кос. мет. дијал. II, 487), где се *штригуља* не може одвојити од албанског *shtrigë* „бабетина“, „вештица“, *shtrig*, *shtrik* „вештац“ и сл. (Г. Мајер, Alb. etym. Wb., 418), а то се опет своди на романску реч (истина, примљену преко нас). Овамо затим долази и пољско *strzygoń* „вампир“ од румунског *strigoĭй* „вампир“ (С. Венткјевич, Rocznik slawistyczny VII, 130), које је изведено од *strigă* (потврда у REW). Као што се, дакле, види, ова је реч продрла са разних страна из романских језика Слове-

нима; али свуда само у значењу жене вештице или томе слично. Једино сасвим близу талијанске територије, у Истри, реч *шшрига* значи и лептирицу, као и талијанско *strega*, *strige*.

Због свега тога није вероватно ни да у нашем *вешшица* „лептирица“ имамо неки страни утицај; напротив, у питању је — упркос доста мршавим потврдама из ванбалканских словенских језика — стари словенски развитак значења наше речи. А што исти развитак смисла налазимо и код Грка и Романа, то је последица истих схватања у народном фолклору.

На крају ћу додати из једног чакавског места у западној Истри (Каштелир) облик *лишка* „неки лептир“ (по мојим белешкама). То је уствари реч *вишка*, са *в-* измењеним у *л-* под утицајем речи *лейшир*, *лейир*, *лейур* и сл.

Д-р Иван Пойовић

ЛИЧНА ИМЕНА БОГОМИЛА И БОГОМИЛ

Име Богомила познато је из Прешерновог епа „Krst pri Savici" (1836). Оно се јавља још крајем IX века. Тако се звала кћи бугарског бољарина Сондоке који је био у Чедаду и тамо у чувеном Чедадском јеванђељу оставио попис имена целе своје породице (Fr. Rački, Documenta, 1877, 383).

Међу именима која је из старих српских поменика исписао Ст. Новаковић налази се и Богомил (Гласник СУД 42, 1875, 44). Новаковић је наишао на свега један помен тога имена. Ни у доцнијим проучавањима поменика други помени нису нађени. Тако то име не бележи Љуб. Стојановић у Споменику САН III (1890), у одељку посвећеном поменицима (употребио је три поменика: Григоровићев, Сопоћански и Севастијанов). Нема га у Пшињском поменику (Споменик САН XXIX, 1895). Није запажено у поменику св. Тројице код Призрена (П. Костић, Црквени живот православних Срба у Призрену, 1928).

И кад би било других помена имена Богомил, опет би помен који наводи Новаковић био од несумњивог значаја за науку. Помен је из Крушевског поменика. Тако се тај поменик зове по манастиру Крушеву, за који је, по Новаковићевом мишљењу, „био основан или из старијега преписан на крају 15-ога века". Утврђено је да је тај манастир уствари манастир Добрун (Ђ. С. Радојичић, Гласник Српске православне патријаршије VII, 1926, 342—343).

Добрун је припадао босанском великом војводи Радославу Павловићу (K. Jireček, Trgovački drumovi i rudnici, 1951, 134). В. Ћоровић је мислио да је Добрун раније био у држави кнеза Лазара. До Добруна би Лазар дошао ујесен 1373 год., када је са босанским баном Твртком делио државу Николе Алтомановића (Хисторија Босне I, 1940, 301). Код Ћоровића се не каже на основу чега се Добрун додељује

кнезу Лазару, али то није тешко погодити. Очевидно се Ћоровић определио за мишљење да су у цркви манастира Добруна ликови кнеза Лазара, кнегиње Милице и њиховог сина Стефана (С. Радојчић, Портрети српских владара, 1934, 65—66). То мишљење неће бити тачно. Кнез Лазар је испред свог имена стављао Стефан, па би се према томе могао на њега да односи натпис крај владарског лика у Добруну. Кнегиња Милица у грчком синодику Лавре Атонске истина се зове Јелена (Споменик САН 56, 1922, 17), али она није била краљица, па се због тога не може идентификовати са „краљицом Јеленом" из Добруна (Споменик САН 87, 1938, 16—17). За дечји лик из Добрунске цркве каже се да претставља дечка коме има „око 13—14 година". Живопис Добрунске цркве је из 1383 год. (Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи I, 1902, 49). Кад би тај дечко из Добруна био заиста Стефан Лазаревић, значило би да је Стефан рођен око 1369—70 год. О Косовској бици имао би 19—20 год. Био би пунолетан, а ми знамо из Похвале кнезу Лазару од Данила Млађег да је Стефан тек после битке достигао „мужа свршена взраст" (Глас САН 136, 1929, 98).

Поменик је само започет крајем XV века, а појмљиво је да је у њему било помена из познијих времена. Ми не знамо из кога је доба помен имена Богомил. Поменик више не постоји. Изгорео је 1941 год. у Народној библиотеци у Београду. Ја сам га имао у руци, али тада нисам обраћао пажњу на име Богомил. Љуб. Стојановић је напоменуо да је поменик XVI—XVIII века (Каталог IV, 1903, 386).

Тако нам је име Богомил забележено на земљишту босанске државе. Поменик је православног манастира, па због тога у том Богомилу треба видети човека православне вере.

Остаје нам да се запитамо како је дошло до тога да један православац носи име које се давало јеретицима. На то је тешко са неком поузданошћу одговорити. За богомиле се у Босни знало још у XVII веку, кад је босански муслимански песник Каимија певао да су пушећи „у смраду били, као богомили" (код Ћоровића, сп. д. 188). Не може се узети да се заборавило значење израза богомил, па на тај начин тумачити појаву личног имена.

Ђорђе Сп. Радојичић

ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ

1. „Средином 16 века делатност дубровачких златара почела је да опада. У XVII столећу страни утицај је већ доминантан."

Једно од основних правила доброг стила гласи: у једној реченици треба за исти појам употребити исти израз, јер промена израза за исти појам отежава разумевање, пошто читалац може помислити да тај други израз означава неки други појам. Обратно, не треба исти израз употребити за разне појмове, јер и то такође отежава разумевање. У наведеној реченици за исти појам имамо речи *век* и *столеће*.

Да би се шаренило још више појачало, број столећа написан је први пут арапском, а други пут римском цифром, што је такође противно правилном писању. И најзад, писац је пропустио да те две реченице споји у једну, симетричну реченицу, која увек даје стилу чврстину. Према томе, целу реченицу можемо лепше да напишемо овако:

„Средином XVI века делатност дубровачких златара почела је да опада; у XVII веку страни утицај већ је доминантан".

2. „Као прво штампано издање Народних привилегија сматрало се до данас на латинском језику на народни трошак само у 200 примерака штампано издање од Марије Терезије 1743 потврђених привилегија".

Колико речи толико грешака против српског реда речи. Србин који не зна немачки неће моћи текст да разуме докле га не преведе на овај језик. Нагомилавање прилошких одредаба између субјекта и предиката и погрешна близина појединих речи натерују читаоца да став прочита више пута да би му ухватио смисао. Немачки превод разумео би се

лакше, јер члан помаже да се види однос појединих речи. Преведен на правилан српски језик, текст би морао гласити:

„Као прво штампано издање Народних привилегија сматрало се до данас издање на латинском језику оних привилегија које је Марија Терезија потврдила 1743 године, а које су издате на народни трошак само у 200 примерака.

3. „Грађани главног града чији смо ми претставници и за који ми говоримо сећају се с дубоком захвалношћу доприноса кога сте ви заједно с нашим земљацима учинили да победимо заједничког непријатеља.“

„Нема поретка на кога такве слике не делују као позив на прављење ломача“.

„Он је приписује Лигурцима, скоро непознатом народу, којега класични писци спомињу као веома примитиван и нецивилизован.

„...његов рад, кога он означава као прилог...“

„...кип св. Рока, кога би ваљало потражити...“

У последње време овако се све чешће и за мртве ствари употребљава акузатив заменице *који* какав се досад употребљавао само за жива бића. С обзиром на то што су горњи примери узети из састава научника, награђених писаца и дописника једног великог листа, човек мора да се упита: није ли, можда, створена нова употреба, пошто су баш такви људи позвани да стварају нову употребу. Ја мислим да то још не може бити прихваћено, него и ови и сви други писци треба да се придржавају правила по коме је само акузатив уз имена живих бића једнак генитиву, а уз имена ствари — номинативу, на шта је често указивано на овоме месту.

4. „...једном је само замењен својим римским панданом, Аполодоровим Јупитром капитолским.“

Кад би номинатив од *Јупитер* гласио Јупитар, онда би инструментал Јупитром био правилан. Али пошто и ми кажемо као и Латини *Јупитер*, онда тај облик мора остати кроз целу деклинацију, као што остаје и у именима *Корошец*, *Водопивец* итд., јер у штокавском говору не по-

стоји непостојано *е*. О томе је такође писано у Нашем језику, и то недавно, а упутство о овим облицима налазимо и у Правопису А. Белића, стр. 116.

5. Најлепши поклон за ђаке Србије — туристички водић.

Реч водић не постоји у српском језику, а постоји реч *водич*, као и реч *бранич*. О томе би требало да воде рачуна и они који пишу огласе.

6. Инжењер грађевинске струке. О речи инжењер писано је недавно у Нашем језику. Њу употребљавају и одлични знаЛци српског језика, па ипак греше. Греше против дугогодишње употребе, греше против основног начела нашег правописа: „пиши као што говориш". Мора се још једном поновити: да и ти који пишу инжењер изговарају *инжињер*, јер ма како да желе изговорити овај нови облик, сам језик натераће их да га изговоре *инжињер*. И зашто онда чине насиље према употреби?

7. „... и у њему није препознао Чарли Чаплина".

Реч препознати не постоји у српском језику; постоји препознати се у значењу преварити се у познавању, као превидети, пречути. Правилно је и довољно *познати*, ма и не личило на немачко *erkennen*, од којег нам је и дошло препознати преко оних крајева у којима је познати трајан глагол.

8. „Путник, Београд, пружа вам могућност да удобније и брже путујете луксузним аутобусом на својој редовној линији."

Својој може да се односи само на субјект, те по тексту огласа путници могу да путују на својој редовној линији. Требало је рећи:

„Путник вам пружа могућност да удобније и брже путујете луксузним аутобусом на његовој редовној линији."

9. „Завршена су предтакмичења за европско кошаркашко првенство."

У нашем језику не може да се пише предтакмичења, него само претакмичења, а то нико не би знао шта је. Требало је рећи *претходна такмичења*.

10. „Нека онај који има сувише и који је презасићен раскоши.“

Раскош је именица мушког рода, те је требало рећи: „... *који је презасићен раскошем.*“

11. „У онај безводни камењар, када већ у јуну нестане кишнице у сеоским „чатрљама“, увлачи се тешка брига итд.“

Чатрља не значи оно што је писац мислио, него *сиротињска кућица, страћара*. Разервоари за воду у безводним крајевима зову се *чатрња*, као што стоји и у правописном и у Вуковом речнику. Ова реч је постала од латинске речи *cisterna*, која баш ово значи.

12. „Веома многи међу њима, и то некако не само врхови, како би било најприродније, су стотинама нити повезани итд.“

„Други, из 1591, је уговор о примању једног которског детића итд.“

„Урбанистичка литература, у нашој земљи, је још увек малобројна.“

„Наћи прави однос између нове архитектуре и затеченог стања, је према томе културни проблем.“

„Теме планине на Голешу (1383 м) и делимично на осталом лучном оквиру (1463 м) је голо и кршевито.“

„Растко Петровић (1898—1950) је био пионир нашег предратног модернизма.“

У Нашем језику писано је недавно, а и у најновијој Граматици нашег језика изрично стоји, да се иза запете и заграде не сме ставити енклитика, јер се тако кида њена веза с речју на коју се наслања. Предњи примери се овде наводе да се види како се и поред тога још увек погрешно пише. Мала измена реда речи довољна је да се грешка избегне.

13. Симболистичка поетска одисеја између школа музике навела је песнике уз све остало делујуће у свету који је био њихов, да водећи рачуна о сугестивности језичне инкантације,

допру до обала потсвести и да се, кад је реч о надреализму, и насуку на њу.

Остављајући читаоцима да покушају да схвате шта је писац у горњем ставу хтео да каже, задржаћемо се само на облику насуку, који стоји уместо правилног *насучу*. Глагол насукати се мења се као и глаголи викати, рикати, јахати и сл., који сви имају 3. лице множине на -чу: вичу, ричу, јаучу, па и *насучу*. Писца су завели глаголи који у свим другим лицима место основног *к* имају сугласник *ч* али им се 3. лице свршава на -ку, као: они пеку, они секу итд. Објашњење за ово писац може да нађе у Граматици за више разреде средњих школа и у правописном речнику.

14. „Значи, Б. М. поставља знатно вишу границу између абразионог и флувијалног процеса у Горњој котлини у односу на Ј. Цвијића“.

Услед рђавог реда речи доведен је везу Цвијић с поменутим променама. Писац је, међутим, хтео да га доведе у везу с другим научником, чије се мишљење разликује од његовога, па је требало да каже:

„*Значи, супротно Ј. Цвијићу, Б. М. поставља знатно вишу границу итд.*“

15. „Пред нама густа течност, слична старом меду тамно-браон боје”.

Једним атрибутом дописник листа учинио је две грешке. Није било никаквог разлога да уместо наше речи мрк употреби немачку реч *braun*, и то у погрешном облику браон, и погрешно је везао везицом речи тамно и браон. Пошто оне означавају један јединствен појам: оне чине сложеницу *тамномрк*, коју само овако треба писати.

16. „...на зиду је шпенадлама прикуцана тек израђена слика на омотском папиру“.

Шпенадла каже се српски *чиода*, која је реч у широкој употреби, те није било разлога да се од ње бежи.

17. „Речи „Република је у опасности“ више су звучиле као фраза“.

Према инфинитиву глагола *звучати* радни придев гласи *звучале,* јер се овај облик гради правилно од инфинитивне основе.

Св. П.

18. З а д о в о љ а н с а м с п л а т о м или з а д о в о љ а н с а м п л а т о м. — Прије извјесног времена у емисији Београдског радија која је посвећена проблемима језика чули смо мишљење према коме је уз израз *бити задовољан* као допуна исправан само инструментал без приједлога, јер „задовољан сам с њом" значи — „и ја и она смо задовољни". Међутим, Данило Вушовић у III-ој књизи Нашег језика, предратно издање, даје друкчије мишљење. Он је тамо вршио анализу употребе оваквих примјера и утврдио да су дозвољена оба облика инструментала: и инструментал с приједлогом *с* и инструментал без приједлога, односно да је исправно и *задовољан сам с платом,* јер то значи — имајући плату ја сам задовољан, а и *задовољан сам платом,* које значи због (преко) плате сам задовољан. Пошто се ове двије нијансе ипак додирују, јасно је зашто се оба начина јављају за исто значење. Дакле, Вушовић, и с правом, не помиње никакво реципрочно значење. Према томе, и горњи примјер може се двојако употријебити, наравно, за двије нијансе значења: *Задовољан сам с њом* значи имајући њу такву каква је задовољан сам, а *задовољан сам њом* значи она ме чини задовољним. За савремени језик је тешко рећи и да ли оваква диференцирања значења постоје, а све се више чује: *задовољан сам с тобом, задовољан сам с послом, задовољан сам с платом.* И поред тога, још увијек за најбоље можемо сматрати оно правило које је дао Вушовић у Нашем језику, али нема никаквог основа спорити правилност ове конструкције с приједлогом *са* уз инструментал.

А. П.

ОДГОВОРИ УРЕДНИШТВА

Професору Марку Ж. Ракочевићу

1. Ви питате да ли речце на 31 стр. Правописа проф. Белића (од 1950/52 г.) улазе у књижевни језик. Ту се оне не препоручују нарочито за књижевни језик, већ је означено да их треба онако писати кад се деси или ако се деси да уђу у књижевни језик (напр. у дијалозима, при навођењу народских израза и сл.).

2) Ви наводите са стране 82-ге цитат из истог Правописа: „Кад се ма којом свезицом појачава *веза* између две речи или два израза (било по сличности, по замењивости, искључности или сличноме што их на неки начин одређује, — онда се међу њима не ставља запета пошто тек оба дела чине смисаону целину“. По Вашем мишљењу у овој реченици ни реч *између* ни реч *међу* нису употребљене како треба. Место *између* требало би, сматрате Ви, написати *међу*, а место *међу њима* — *међу њих*. Уз прву примедбу Ви наводите као аргумент: „Зар љепше и боље не звучи: *мир међу народима*, но: *мир између народа*, иако у последње вријеме ово *између* потискује оно *међу?*“ Истина је да се у новије време употреба *између* шири на рачун употребе *међу*, само то не значи да су сви примери овакве врсте погрешни. Предлог *између* данас је сасвим обичан и у примерима где значење уствари није месно, већ господари нијанса узајамности, тако напр. уз именице *веза*, *однос*, *додир* и сл. (*веза између два догађаја, однос између две државе, додир између дипломатских претставника*). Чак и уз саму именицу *мир* данас све више осваја предлог *између*. Још увек ће се рећи *мир међу људима* или *мир међу народима*, али би синтагму *мир међу Северном и Јужном Корејом* мало ко употребио. Говори се и пише се редовно *мир између*

Северне и Јужне Кореје. Овај језички развој нити се може задржати, нити у њему има ичега што би се противило духу и лепоти језика. Уосталом још сам Вук је и уз *мир* знао за употребу предлога *између: Јер је мир између свију животиња* Послов. 1849 стр. 93. — Што се тиче израза *међу њима се стављa запета,* овде је употреба инструментала везана за посебно значење које глагол *стављати* има у овој реченици. Уз исти глагол у правом, чисто материјалном значењу употребио би се одиста акузатив: *Вадио је хлебове из торбе и стављао их међу тањире.* Међутим у нашем примеру *ставља се* је синоним за *пише се, употребљава се* или сл. И као што уз ове глаголе не бисмо употребили везу *међу* + акузатив, тако и уз *ставља се* у овом случају не мора доћи таква конструкција.

3. Ви питате: Зашто, господине професоре, не објасните г. Московљевићу оно: „Великим се словом пишу и остала имена . . .“, а он вели: . . . „ја бих рекао с почетним великим словом прве речи“? У међувремену је у Нашем језику, Нова серија IV 197—201, изишао чланак у којем је ово питање претресено.

4. Ви не одобравате употребу придева начињених од глаголског прилога времена садашњег: *следећа реченица, одлучујуће је, одговарајуће именице* итд. Овакви придеви нису противни духу језика и врше у њему врло корисну улогу попуњавајући једну осетну празнину у изражајним могућностима. Важно је истаћи да придеви ове врсте немају правог партиципског значења, већ означавају сталну особину. Ово питање исцрпно је расправио проф. М. Стевановић у Јужнословенском филологу XVIII, у чланку „Попридевљивање глаголског прилога на *-ћи*“ на стр. 55 до 85.

5. По Вашем мишљењу, у чланцима и расправама у Нашем језику „има мноштво туђица које се лако и добро могу замијенити: *моменат, резултат, инстинкт, проблем, куражење* (!) итд.“ Ствар у овом случају није тако проста као што Вама изгледа. Пре свега, један део ових туђица не може се у свим случајевими заменити нашим речима истог значења. *Моменат* није увек *тренутак* („*у овом спору појавили су се нови моменти*“), реч *проблем* има нијансу нечег

сложенијег и озбиљнијег него што је просто *питање* (да и не говоримо о изразима као *алгебарски проблем* где се не може ни помишљати на замену термина *проблем* именицом *питање*), *резултат* није увек у потпуности ни *исход*, ни *плод*, ни *достигнуће*, ни *последица*. Чак ни између речи *куражење* и *храбрење* нема увек истоветности у значењима. Глагол *куражити се* у значењу „прсити се“ и сл. не може се лако заменити са *храбрити се*. — Ово, наравно, не значи да се поменуте речи никад не могу заменити добрим домаћим речима. Напротив, то је често могућно, а кад год је могућно, треба тако и чинити.

6. Ви замерате (додуше, без поближег објашњења) због употребе прилога *скроз* у синтагми „рђаво и *скроз* неправилно изговорени“ у Нашем језику (Нова серија II 148). Уствари, ту нема ничега неправилног. Сам прилог *скроз* одавно спада у наш књижевни језик (има га и Вук), а његова употреба у горњем примеру заснива се на чињеници да је он јачи, изразитији од прилога *потпуно, сасвим*. Ова велика изразитост долази отуда што *скроз* иначе значи „од почетка до краја“ са нијансом обухватања сваког дела неке целине.

7. Није погрешна ни реченица „Уколико се тиче познатих, зар није могао и Пушкин са својом песмом „Кћери Карађорђевој“ дати једно оправдање више за Његошеву љубав према Карађорђу“ (НЈ н. с. II 293). По Вашем мишљењу овде су неправилно употребљени предлог *са* и бројни облик *једно*. Што се тиче прве примедбе, тачно је да би се иста реченица могла написати без *са* — у том би случају облик инструментала био схваћен као ознака чистог средства, — али је могућно и друкчије тумачење. Облик социјатива не значи само друштво, већ и разне друге пратилачке односе (*човек са белом брадом, дошао је с торбом на леђима* итд.). Тако су могућне и једино исправне и реченице као *појавио се с песмама пред публиком, изишао је с књигом пред јавност*, са нијансом „доносећи песме (књигу)“. На овај је начин, очигледно, схватио своју реченицу и писац: Пушкин је, излазећи са својом песмом, објављујући своју песму, могао дати . . .

Употреба бројног облика *једно* уз именицу *оправдање* лако се може разумети ако се обрати пажња на целину реченице.

Овде *једно оправдање више* значи уствари још једно оправдање, и друкчије се не би ни могло рећи. Мисао реченице је врло јасно и врло одређено обележена. Изостављањем облика *једно* реченица би, дакле, само изгубила од своје јасности и прецизности.

8. Потпуно правилна је и реч *узречица* (НЈ н. с. II 199). Нема потребе да се пише *узречца* (*узрјечца*), а облик на *-ица* не мора значити „малу ријеку која тече уз велику". Такав је облик данас у општој употреби, што се никако не може рећи за облик *узречца* (тако например у великом речнику Ристића и Кангрге налазимо само облик *узречица*). Нико, наравно, и не помишља да би ова реч значила „малу ријеку која тече уз велику". Вас је свакако завела чињеница да се каже *речца* (дем. од *реч*), док је *речица* деминутив од *река*. Али реч *узречица* није направљена спајањем предлога *уз* и готове речи *речца*, већ од синтагме *уз реч* и наставка *-ица* који овде има службу обележавања именичке функције: *узречица* је „оно што се говори уз реч". За ово образовање, дакле, нема никаквог значаја чињеница што се деминутиви од именица типа *ноћ* изводе по правилу наставком *-ца: крвца, ноћца, речца, ствараца* итд.

9. Разумљива је и употреба облика *њеном* место *свом* у реченици „Међутим, кад се ова именица употребљава у њеном основном значењу ..." (НЈ н. с. II 237). Овде се присвојна заменица односи на подмет реченице, али тај подмет није уједно и вршилац реченичне радње, него њен предмет (реченица је у пасивној конструкцији са *се*). Писац се овде повео не за формалним граматичким мерилом, већ за тзв. „логичким", уствари, психолошким.

10. Што се тиче облика *у вези* у реченици „Треба довести *у вези* с именицом стог" (НЈ н. с. II 117), јасно је да се ради о очевидној штампарској грешци.

11. У реченици „Овде ми је нејасно шта је писац хтео рећи *с* тим да сам..." (НЈ н. с. IV 35) предлог *с* одиста је неправилно употребљен. Боље би било да је написано „Овде ми је нејасно шта је писац хтео рећи *тим* (или *тиме*) да сам..."

12. Придев *језични* у примеру „који има изврсно језично осећање" није погрешно употребљен. Оба придева с овим

значењем, *језични* и *језички*, изведена су правилно, само се један употребљава чешће у једним крајевима, а други у другим. И међу најбољим стручњацима за питања језика многи су употребљавали облик са наставком *-ни*. Тако је Томислав Маретић својој познатој књизи дао наслов „Језични савјетник". О овоме предмету писано је у Нашем језику I (предратна серија), стр. 129—130.

13. Компаратив *српскије*, употребљен у реченици „јер тиме неће постати српскије..." (НЈ н. с. III 31), не претставља погрешку. Од оваквих се придева, додуше, обично не граде компаративи, али то је зато што они обично значе припадање, однос или сл., тако да само значење не допушта поређење. У овом случају, међутим, *српски* је схваћено као особина, квалитет, тако да нешто може бити српско у мањој или већој мери, одн. нешто може бити српско, а друго још српскије.

14. Ви постављате питање зашто се у чланцима у Нашем језику (не наводите којим) не разликују изрази *осјећај* и *осјећање*, *чистота* и *чистоћа*. Прво од ова два разликовања заиста је потребно строго одржавати; *осећај* (*осјећај*) и *осећање* (*осјећање*) јесу две различите појаве и њихово бркање изазвало би свакако забуну у психолошкој терминологији. Што се тиче разлике између *чистоте* и *чистоће*, ствари стоје нешто друкчије. То нису научни термини, а њихово узајамно замењивање не проузрокује много двосмислености. Истина је да неки покушавају да спроведу разликовање: *чистота* у моралном, а *чистоћа* у материјалном смислу; али не може се рећи да је овакво одвајање опште усвојено у круговима оних који пишу, акамоли у говорном језику образованих људи.

15. По Вашем мишљењу „лакше је и практичније" писати 1847. него 1847-ма. Свакако су оба начина правилна и употребљива (с напоменом да се тачка у првом случају ставља само ако има за то праве потребе, исп. Правопис стр. 107). Нема разлога да се изгони из писања било један било други начин; њихова конкретна примена зависи од нахођења пишчева или од погодности контекста.

16. Ви наводите писање *х* у речима *пахати*, *кихати*, *хендек*, *хврљити*, *махрама* итд. као потпуно излишно, пошто

гласа *х* у тим речима нигде нисте чули у народу. Истина је да се у некима од ових речи *х* у народу чује врло ретко, али овде је у питању примена једног општег начела које потиче још од Вука. Усвојено је да се *х* пише свуда где му је по етимологији место, па је тако оно уведено и у овим речима. Засада још није дошло време да се сведе биланс и да се коначно укине правило о етимолошком писању *х* у оним речима где језичка пракса неће да зна у потребној мери за њега. Када се прилике у овом погледу буду коначно усталиле, моћи ће се приступити и овој реформи.

17. Глагол *одла́нути*, који је у Правопису дат као мање правилан облик уз *одла́хнути*, у Вука је такође упућен на исти глагол. Разуме се да је и значење у оба случаја исто. Глагол *одланути* за који нам јављате да се говори у Вашим крајевима у значењу „брзо и ружно одговорити" („одлануо му је као пас") сасвим је другог порекла: састављен је од префикса *од* и основног глагола *ла̀нути* (=трен. према *лајати*). Сигурно је да овај глагол има и друкчији акценат, а не *одла́нути*.

18. Речи као *међутим, дакле, најзад, уосталом* одвајају се запетом онда кад се осећају као накнадно додате, а иначе се пишу без запете. Ово правило дефинисано је у Правопису проф. А. Белића у т. 193 и 194.

19. Писање *будибокснама*, које је Вас у Правопису „највише зачудило", има својега оправдања. Објашњење овога писања наћи ћете у овоме броју Нашег језика на стр. 284.

20. О писању речи *Бог* кад она значи једнобожачког Бога дат је одговор у прошлом броју Нашег језика (стр. 172).

21. Сасвим је природно што реч *ма̑л, ма́ла* у Вашим крајевима има сужено значење „стока", а не „имање". У Вука је од тога двога само „имање", али овакав значењски развој и иначе је врло чест и природан, нарочито у сточарским крајевима. Слично се догодило и с речима *благо, добитак, имање* које су све пошле од значења „иметак", а затим у појединим крајевима добиле уже значење „стока". Исти развојни пут прешла је, уосталом, и сама реч *сто̨ка*.

22. Ви износите да *ја̏рица* није „коза“, већ „њено младунче женско“ које се тако назива „прва неколика мјесеца док постане двизе, двиска козја“. То је очигледно тачно, и свима је познато. Мада Ви то не истичете посебно, јасно је да се ова Ваша напомена односи на место у Нашем језику н. с. II на стр. 228 где међу примерима за фонолошко разликовање акцената стоји и *ја̀рица* (пшеница): *ја̏рица* (коза). Објашњења значења која су на том месту наведена у загради немају циљ да тачно опишу значења, већ да упуте читаоца на разлику између обе речи. Стога су дефиниције дате у најкраћем облику, само као опште одредбе на шта се мисли. Нити је *ја̀рица* свака пшеница, нити је *ја̏рица* свака коза, већ само женско младунче козе, али онај ко зна језик одмах ће схватити на шта се које објашњење односи. Овде су речи „коза“ и „пшеница“ само општи називи врста којима припадају *ја̏рица* и *ја̀рица,* а то је довољно за разликовање по значењу ове две речи које се гласовно разликују само по акценту.

П. Ивић

РЕГИСТАР

IV књиге НАШЕГ ЈЕЗИКА (нова серија)

Израдио ИГРУТИН СТЕВОВИЋ

Скраћенице: акуз. = акузатив, акц. = акценат, аор. = аорист. арх. = архаизам, ген. = генитив, дат. = датив, дем. = деминутив, имперф. = имперфекат, инфин. = инфинитив, инстр. = инструментал, јд. =једнине, јекав. = јекавски, лок. = локатив, м.р. = мушког рода, мед. = медицински, мн. = множине, неолог. = неологизем, непр. = неправилан, неправилно, през. = презент, прид. = придев, прил. = прилог, покр. = покрајински, покрајинско, рус. = руски, слов. = словенски, ср.р. = средњег рода, тур. = турски.

А

Б

В

J

Л

Н

С

Ћ

У

ИСПРАВКЕ

На стр. 242 одозго 12 ред стоји *изговорио* треба *изговарао*
На стр. 287 одозго 7 ред стоји *бу̏гаркабȁница* треба *бу̏гар-кабȁница*
На стр. 288 одозго 16 ред стоји *найредном* треба *найоредном*
На стр. 319 одозго 22 ред стоји *йо која* треба *йокоја*
На стр. 321 одозго 4 ред стоји *на йример* треба *найример*

Наш језик *излази једанпут у два месеца у свескама од 4 до 6 табака; пет свезака чине једну књигу. Јула и августа часопис не излази. Годишња претплата износи 200 дин., цена појединим броју је 40 дин. Претплату слати Научној књизи (Кнез-Михаилова 40/IV) на чек. рачун бр. 101-Т-297. Рукописе слати Уређивачком одбору или Бранислављу Милановићу, секретару Одбора, Семинар за лингвистику, Фил. факултет, Београд.*